

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему Педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх юристів у процесі навчання у вищій школі

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0118-з спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки освітньої програми Педагогіка вищої школи

Р.В. Мілюков

Керівник к.пед.н., доцент Голованова Т.П.

Рецензент к.психол.н., доцент Овсяннікова В.В.

Запоріжжя

2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.психол.н., проф. Н.Ф. Шевченко

« ____ » _____ 2019 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

_____ Мілюкову Роману Валерійовичу _____

1. Тема роботи Педагогічні умови формування професійних якостей майбутніх юристів у процесі навчання у вищій школі

керівник роботи Голованова Тетяна Петрівна, к.пед.н., доцент

затверджені наказом ЗНУ від «30» травня 2019 року № 819-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз наукової літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) вивчення стану розробленості теоретичних питань дослідження професійних якостей майбутнього юриста; обґрунтування необхідної системи педагогічних умов для розв'язання досліджуваної проблеми; експериментальна перевірка запропонованої системи заходів з точки зору відповідності її критеріям оптимальності; розробка методичних рекомендацій щодо використання результатів дослідження в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) 4 таблиці, 4 рисунка

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Голованова Т.П., доцент		
Розділ 1	Голованова Т.П., доцент		
Розділ 2	Голованова Т.П., доцент		
Висновки	Голованова Т.П., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень-лютий 2019 р.	Виконано
2	Написання вступу	березень 2019 р.	Виконано
3	Написання теоретичного розділу	квітень-травень 2019 р.	Виконано
4	Написання експериментального розділу	вересень-листопад 2019 р.	Виконано
5	Написання висновків	листопад 2019 р.	Виконано
6	Оформлення списку джерел	листопад 2019 р.	Виконано
7	Проходження передзахисту	грудень 2019 р.	Виконано
8	Проходження нормоконтролю	грудень 2019 р.	Виконано

Студент _____ Р.В. Мілюков

Керівник роботи _____ Т.П. Голованова

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 80 сторінок, 4 таблиці, 4 рисунки, 76 джерел, 1 додаток.

Об'єкт дослідження – процес підготовки майбутніх юристів у вищій школі відповідно до стандартів юридичної освіти, до потреб держави і суспільства.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування професійних якостей майбутнього юриста в процесі його підготовки у вищій школі.

Метою роботи є визначення, а також повне, об'єктивне і ґрунтовне дослідження процесу формування професійних якостей майбутнього юриста у вищій школі на підставі розроблених у науці принципів і методів пізнання та розробка системи педагогічних умов для оптимізації навчально-виховного процесу на юридичних факультетах вишів.

Методи дослідження:

– теоретичні: вивчення літературних джерел, методи індукції та дедукції, аналізу і синтезу, метод системного аналізу;

– емпіричні: анкетування, спостереження, порівняння, опитування та методи статистичного аналізу, які мають своїм цільовим призначенням обробку даних, встановлення залежності кількісних та якісних показників аналізу результатів дослідження, інтерпретацію їхнього змісту.

Наукова новизна і практична значимість дослідження полягає у можливість запровадження розроблених педагогічних рекомендацій з проведеного дослідження в освітню практику, з метою підвищення ефективності процесів навчання і виховання в системі вищої юридичної освіти.

Ключові слова: ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ, ПРОФЕСІЙНО ЮРИДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ, ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ, ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ, ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА....	12
1.1. Сутність та зміст поняття «професійні якості юриста».....	12
1.2. Структура професійно значущих якостей фахівця у галузі права.....	21
1.3. Психолого-педагогічні характеристики процесу формування професійних якостей майбутнього юриста в умовах вищої школи.....	37
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА....	43
2.1. Методика проведення та аналіз емпіричного дослідження.....	43
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	58
2.3. Методичні рекомендації щодо впроваджених виявлених педагогічних умов формування професійних якостей майбутнього юриста у навчально-виховний процес вищої школи.....	70
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність обраної теми полягає в тому, що зміни в Україні, пов'язані з розбудовою правової держави, визначають потребу створення адекватних цим процесам соціально-педагогічних умов для навчання, і тим самим зумовлюють необхідність усвідомленого реформування, розумного проектування і впровадження нової моделі вищої освіти. Нині суттєво змінюється завдання вищої школи. Це пов'язано з перебудовою традиційної системи навчання, впровадженням стрункої системи змісту і технологій навчання, що спираються на досягнення психології, педагогіки та дидактики. Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку України потребують оволодіння конструктивними підходами, ефективними моделями, алгоритмами і продуктивними психолого-педагогічними технологіями пізнання, розвитку і вдосконалення творчого потенціалу особистості юриста в процесі навчання і виконання професійних функцій.

Розбудова системи освіти в Україні, сучасний рівень розвитку науки і техніки вимагають якісно нового погляду на виховання і навчання студентства, на його фахову підготовку, що потребує нових підходів до вивчення, дослідження та усвідомлення педагогічного процесу у вищій школі. У євро-інтеграційному поступі України юридична наука і освіта набувають надзвичайної важливості, оскільки від рівня їхнього розвитку залежить реалізація таких важливих завдань, як здійснення правової реформи, адаптація законодавства України до законодавства ЄС, створення ефективної правової системи та громадянського суспільства, підвищення якості законотворчої і правозастосовної діяльності, що, у свою чергу, сприятиме утвердженню України як високорозвиненої, соціальної за своєю сутністю, демократичної, правової держави, в якій визначається і діє принцип верховенства права.

Вища юридична освіта посідає особливе місце в системі освіти України. Це зумовлено тією роллю, яку відіграє професія юриста у вирішенні багатьох

завдань, пов'язаних із нормальним функціонуванням держави і всебічним захистом громадянських прав і свобод. Фахівці з юридичною освітою у своїй практичній діяльності приймають відповідальні рішення, які визначають авторитет і повагу до держави і є надзвичайно важливими для долі людини. Модернізація вищої юридичної освіти зумовлює розроблення принципово нових теоретичних, методологічних та організаційних засад удосконалення системи вищої юридичної освіти.

На сьогодні в системі вищої юридичної освіти постали дві головні проблеми: наскільки вона відповідає реальним потребам держави та суспільства, і наскільки рівень підготовки кадрів відповідає стандартам якості юридичної освіти. Остання проблема є дуже актуальною, оскільки потреби в юристах із розвитком демократичних, ринкових інститутів зростають. Але ж виникає питання про якість підготовки. За даними статистики нині на перших місцях із безробіття перебувають юристи і економісти. Але при цьому і державним структурам, і господарюючим суб'єктам важко знайти кваліфікованого юриста. Отже, очевидно, що широка мережа вузів не відповідає поставленим завданням, об'єктивним потребам суспільства, а це, в свою чергу, позначається на якості підготовки спеціалістів. Адже, важливим періодом у підготовці юриста до професійної діяльності є період навчання у вищому юридичному навчальному закладі, де закладаються теоретичні і практичні основи готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності, інакше кажучи, у процесі його професійної підготовки, що забезпечує сукупність спеціальних знань, навичок і вмінь, які дають змогу виконувати роботу у визначеній галузі діяльності. Фахівець з вищою освітою – це особистість, яка володіє знаннями, усвідомленням сутності своєї діяльності, орієнтується в характеристиках відповідних явищ і вміє виявляти та перетворювати їх у кожному конкретному випадку, і що найголовніше, ця особистість спроможна передбачати і прогнозувати глибинні зміни й завдання, засоби їх вирішення.

Сучасна вища юридична освіта в Україні набуває нового змісту і змінюється відповідно до рівня розвитку правових знань та з урахуванням нових суспільних потреб. У зв'язку з цим поглиблюється науково-теоретичний рівень професійної підготовки правника та водночас посилюється її практичне спрямування. Завдання вищої юридичної освіти полягає в тому, щоб навчити студентів – майбутніх юристів юридичної технології, розбиратися в структурі права, способах юридичної техніки, вирішувати на цій основі питання юридичної кваліфікації. Однак, одне з головних завдань, полягає в тому, щоб належним чином сформувати світоглядну позицію юриста, що заснована на сприйнятті, усвідомленні й осмисленні всього багатства юридичної думки й нагромадженню правового досвіду.

Вузівський етап у формуванні професійних якостей майбутнього юриста вимагає вироблення певної системи професійної підготовки фахівця-юриста. Мета професійної підготовки представника юридичної галузі виступає як проект дій і очікуваний результат, що визначають характер і систему, упорядкованість, зміст форм, методів і технологій різних етапів становлення юристів.

Підготовка студентів на правничих факультетах або у вищих навчальних закладах юридичного профілю має будуватися з урахуванням соціального замовлення та має бути максимально спрямованою на майбутні фахові потреби правника, формувати такий високий рівень професійної та загальної культури, фахової компетентності, який дасть змогу підтримувати високий професіоналізм в будь-якій сфері юридичної діяльності на рівні вимог суспільства, що зростають, професійної корпорації, споживачів професійних правничих послуг.

Молода людина за роки свого студентського життя має набути у закладі вищої освіти таку сукупність якостей, з якими вона може бути конкурентоспроможною на ринку праці, набути тих якостей, які неможливо сформулювати в іншій інституції та які мають стати запорукою успішного професійного життя.

Аналіз наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми, свідчить про недостатню її теоретичну розробленість. Різноманітні аспекти професійно-юридичної діяльності є предметом постійної уваги вчених, юристів. Однак, варто зазначити, що до останнього часу проведені в цьому напрямі дослідження мали, як правило суто юридичний характер. У професійній психології і юриспруденції можна знайти значну кількість робіт, присвячену формуванню та розвитку професійно важливих якостей, зокрема у представників різних юридичних професій. Важливими, на наш погляд, є висновки дослідників щодо можливості і доцільності формування професійних якостей саме під час професійного навчання. Лише в останні часи спостерігається помітне підвищення інтересу представників юридичної науки до діяльності юристів-практиків, виконанню ними своїх професійних функцій, процесу формування в них професійних якостей, які стануть запорукою успішного подальшого розвитку і трудової діяльності. Дослідженню цієї проблеми приділяється недостатня увага з боку науковців, майже відсутня монографічна література з обраної тематики. Досить нещодавно, такі науковці як А.В. Батаршев, Н.А. Березович, С.С. Вітвіцька, Р.С. Гурін, Є.П. Ільїн, В.С. Комаров, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, А.І. Кузьмінський, Т.Ю. Осипова, Е.С. Романова, В.М. Савіщенко, О.Ф. Скакун, А.В. Семенова, В.Я. Тацій, В.Т. Чепіков, М.І. Чеховських розпочали розгляд проблеми вищої юридичної освіти з точки зору питань підготовки юридичних кадрів у вищих навчальних закладах України.

Метою магістерської роботи є визначення, а також повне, об'єктивне і ґрунтовне дослідження процесу формування професійних якостей майбутнього юриста у вищій школі на підставі розроблених у науці принципів і методів пізнання та розробка системи педагогічних умов для оптимізації навчально-виховного процесу на юридичних факультетах вишів.

Об'єктом дослідження є процес підготовки майбутніх юристів у вищій школі відповідно до стандартів юридичної освіти, до потреб держави і суспільства.

Предметом дослідження є педагогічні умови формування професійних якостей майбутнього юриста в процесі його підготовки у вищій школі.

Гіпотеза дослідження полягає у розкритті найважливіших положень педагогіки з урахуванням специфіки правничої діяльності, формуванні професійних якостей майбутнього юриста відповідно до соціально-педагогічних умов та нових підходів до вивчення, дослідження та усвідомлення педагогічного процесу у вищій школі.

Методи дослідження:

- **теоретичні:** вивчення літературних джерел, методи індукції та дедукції, аналізу і синтезу, метод системного аналізу;
- **емпіричні:** анкетування, спостереження, порівняння, опитування та методи статистичного аналізу, які мають своїм цільовим призначенням обробку даних, встановлення залежності кількісних та якісних показників аналізу результатів дослідження, інтерпретацію їхнього змісту.

Завдання:

1. Вивчення стану розробленості теоретичних питань дослідження професійних якостей майбутнього юриста.
2. Обґрунтування необхідної системи педагогічних умов для розв'язання досліджуваної проблеми.
3. Експериментальна перевірка запропонованої системи заходів з точки зору відповідності її критеріям оптимальності.
4. Розробка методичних рекомендацій щодо використання результатів дослідження в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів.

Наукова новизна і практична значимість дослідження полягає у можливість запровадження розроблених педагогічних рекомендацій з проведеного дослідження в освітню практику, з метою підвищення ефективності процесів навчання і виховання в системі вищої юридичної освіти.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА

1.1. Сутність та зміст поняття «професійні якості юриста»

Професійна юридична діяльність відрізняється складністю і багатогранністю. В процесі професійної підготовки юристів є дуже великою і відповідальною роль вищого навчального закладу, який повинен розвинути в процесі навчання і виховання в особистості юриста професійно важливі якості, уміння і навички, які є адекватними вимогам юридичної діяльності. Як зазначає К.М. Левитан, «часто трапляються випадки, коли випускники юридичного вишу за успіхами своєї професійної діяльності розташовуються в іншому рейтинговому порядку, аніж це було під час навчання» [38, с. 136]. Це пояснюється тим, що успіхи в практичній діяльності визначаються не тільки академічною оцінкою, але й здатністю до навчання, цілою низкою професійних і особистісних якостей, які в навчальному процесі, як правило, не реалізуються, не перевіряються і не розвиваються в належній мірі.

Г.В. Гребеньков, Д.П. Фіолевський зазначають, що «в усіх професіях юридичної спеціалізації, саме особисті і професійні якості, внутрішні настанови, спадкові чи придбані імперативи життєвої поведінки визначають відношення майбутнього фахівця до своєї справи, до використання ним своїх професійних знань» [22, с. 46]. Юридичні професії в сучасному суспільстві вважаються престижними, однак багато студентів, обираючи професію юриста, не мають уявлення про складність юридичної діяльності, якою їм доведеться займатися в майбутньому, а також про вимоги, які будуть висуватися до них після закінчення вузу.

Для того, щоб бути професіоналом, необхідно, починаючи зі студентської лави, протягом всього професійного життя формувати і вдосконалювати

професійно значущі якості у відповідності до конкретного обраного напрямку професійної діяльності.

Професійні якості – це будь-які якості суб'єкта, які включені до процесу діяльності та забезпечують ефективність її виконання за параметрами продуктивності, якості та надійності [74, с. 395].

Професійно важливі якості – це постійне, стає і закріплене відношення до своєї професії, праці, людей, оточуючого середовища, речей, визначена система мотивів, форм і засобів професійної поведінки, в якому ці відносини реалізуються [1, с. 34].

В.Д. Шадріков, під професійно важливими якостями розуміє «індивідуальні якості суб'єкта діяльності, які впливають на ефективність діяльності і успішність її засвоєння. До професійно важливих якостей відносяться і здібності, але вони не вичерпують усього об'єму професійних якостей [71, с. 66]. На думку вченого, в процесі професіоналізації структура професійних якостей змінюється за рахунок «підвищення ступеню тісноти зв'язку окремих якостей в структурі, збільшення числа професійних якостей [71, с. 70]. Автор робить важливий висновок, що структура учбової діяльності є близькою структурі професійної діяльності, і тому загальні закономірності системогенезу діяльності можна розповсюджувати і на учбову діяльність [71, с. 173].

А.В. Семенова, Р.С. Гурін, Т.Ю. Осипова розглядають професійно важливі якості студента, майбутнього спеціаліста як «якості, що висуваються сучасним суспільством до спеціалістів даної професії, впливають на успішність учбової діяльності, дають майбутньому спеціалісту можливість найбільш повно реалізувати себе і розвиток яких забезпечує в подальшому високу якість його професійної діяльності [56, с. 82]. Такий підхід, на нашу думку, відповідає сучасним динамічним умовам суспільного розвитку. З приводу цього, дослідники наголошують, що професійна придатність формується в процесі навчально-професійної і трудової діяльності відповідно до змін змісту, засобів, умов професійної діяльності, які висувають нові вимоги до спеціалістів.

А.В. Батиршев, характеризує професійно важливі якості – як індивідуальні властивості суб'єкта діяльності, які є необхідними і достатніми для реалізації цієї діяльності на нормативно-заданому рівні [7, с. 9].

На нашу думку, найбільш вдалим є визначення Є.П. Ільїна, який характеризує професійно важливі якості як такі функціональні якості і особистісні особливості людини, які сприяють успішному виконанню своєї професійної діяльності [31, с. 42].

Функціональні якості можна визначити як наявний рівень будь-якої функціональної можливості людини, який базується на тих чи інших можливостях людини, незалежно від того, чим цей рівень обумовлений: природними здібностями або їх розвитком та знаннями і уміннями в їх використанні. При цьому в функціональні якості входять не всі набуті людиною знання, уміння та навички, а лише ті, які допомагають проявитися тій або іншій здібності.

Здібності людини і ефективність її діяльності можуть визначатися як соціальними (такими що набуваються в процесі навчання та виховання) факторами, так і вродженими, біологічними. До вроджених факторів належать конституціональні, морфологічні особливості; фізіологічні особливості та прості психічні функції, які пов'язані зі сприйняттям та увагою. Максимальний рівень здібностей обумовлюється наявністю у людини максимальної кількості необхідних здібностей. До набутих факторів, які впливають на здібності людини можна віднести мотиви, знання, уміння, а також зростаючий в процесі навчання приріст вроджених особливостей і факторів, їх розвиток. В процесі оволодіння професійною майстерністю кожна здібність реалізується в конкретних діях, отримує свою огранку, перетворюючись в професійні якості.

Згідно теорії А.В. Батиршева, професійні якості поділяються на чотири основні групи:

– абсолютні професійні якості – властивості, які є необхідними для виконання діяльності як такої, на мінімально допустимому або нормативно-заданому середньому рівні;

– відносні професійні якості – це ті якості, які визначають можливості досягнення суб'єктом високих («наднормативних») кількісних та якісних показників діяльності;

– мотиваційна готовність до реалізації тієї або іншої діяльності. Доведено, що висока мотивація може істотно компенсувати недостатній рівень розвитку багатьох інших професійно важливих якостей (а не навпаки);

– анти-професійні якості – це властивості, які суперечать тому або іншому виду професійної діяльності. На противагу якостям перших трьох груп, вони суттєво, проте негативно, корелюють з параметрами діяльності [7, с. 8].

А.Р. Фонарьов, досліджуючи професійне становлення особистості, виділяє в цьому процесі стадію професійної підготовки, особливостями якої вважає «перехід від навчально-пізнавальної до навчально-професійної і від неї до реальної професійної діяльності». Задачею цього етапу є формування професійно важливих якостей. Новоутвореннями цієї стадії є: професійна спрямованість, професійні вміння і здібності, психологічна готовність до професійної діяльності, соціальна зрілість. На думку цього вченого, «на початкових етапах професійної освіти джерелом професійного розвитку є рівень особистісного розвитку. На наступних етапах професійного становлення співвідношення особистісного і професійного розвитку набуває динамічної неврівноваженої цілісності. На стадії професіоналізації професійний розвиток особистості починає домінувати над особистісним і визначати його» [68, с. 77].

Психологами встановлено, що будь-яка діяльність реалізується на базі системи професійних якостей, які представляють собою набір своєрідних симптомокомплексів суб'єктивних властивостей, які є специфічними для тієї чи іншої професійної діяльності. Симптомокомплекси формуються у суб'єкта в ході засвоєння ним відповідної діяльності і містять у собі специфічні підсистеми професійних якостей, які забезпечують виконання кожного етапу навчальної і професійної діяльності [7, с. 10].

Як зазначає Д.А. Белухін, всі види професійної діяльності можна розподілити на декілька видів систем: «людина-техніка», «людина-наука»,

«людина-людина», «людина-знак», «людина-художній образ», «людина-природа» [8, с. 12-13].

Юридична професія належить до системи «людина-людина». Згідно з цим критерієм до структури професійно-значущих якостей фахівця у галузі права можна виокремити такі професійні якості [31, с. 43]: доброзичливість, тактичність; емоційна стійкість; товариськість; витримка, самовладання; чуйність, співчуття (емпатія); самостійність, домінантність; організаторські здібності, соціальний інтелект; наполегливість.

Аналізуючи юридичну діяльність, професіограми окремих юридичних професій, можна визначити, що провідними, визначальними характеристиками юридичної діяльності виступають наступні: велике різноманіття професійних задач, програма вирішення яких може бути вираженою в самих загальних формах, які сформульовані, як правило, в нормах права; правове регулювання юридичної діяльності, яке здійснює певний відбиток на особистість кожного юриста і його професійну поведінку; специфічні особливості професійного спілкування юристів в умовах правового регулювання; висока емоційна напруженість праці юристів, пов'язана з подоланням опору з боку окремих особистостей і груп; здійснення особливих владних повноважень юристами, що обумовлює розвиток підвищеної відповідальності за свої дії; організація власної і сумісної з іншими особами, органами влади діяльності; творчий характер праці юристів; обумовленість юридичної діяльності професійною мораллю, стрижневим принципом якої є справедливість.

Дослідники професійної юридичної діяльності зазвичай виокремлюють в ній наступні аспекти, які є необхідними для розвитку і реалізації в ній відповідних кожному аспекту професійно важливих якостей:

В області пошукової діяльності від майбутнього юриста вимагається розвиток спостережливості, сталість і концентрація уваги на професійно значущих об'єктах. Що стосується комунікативної діяльності, слід розвивати товариськість, емоційну стійкість, фактичність, відчуття витримки, здатність чітко викладати свої думки, відстоювати власну точку зору. Організаційна

діяльність вимагає наявності організаторських умінь, цілеспрямованості, наполегливості. У сфері конструктивної і реконструктивної діяльності варто розвивати здатності аналізувати отриману інформацію, формулювати гіпотезу, творчий підхід до вирішення професійних задач, пам'ять. В області соціальної діяльності юриста очікуються прояви прагнення до істини, справедливості, гуманізму, чесності і принциповості.

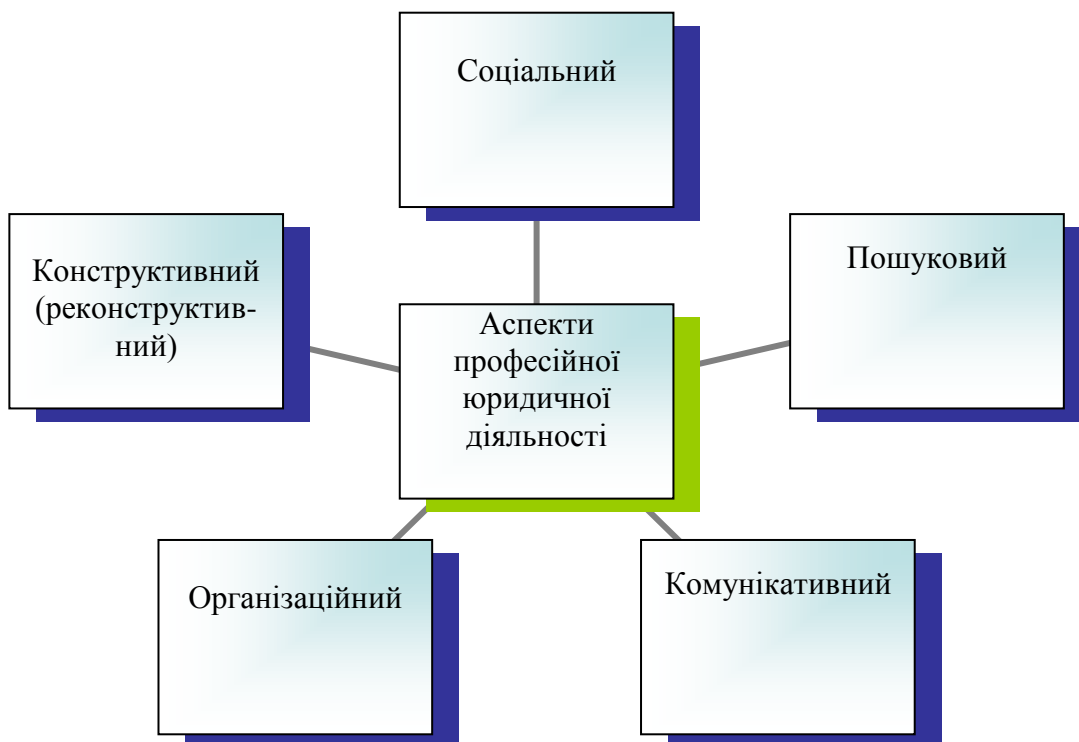

Рис. 1.1. Аспекти професійної юридичної діяльності

Не рекомендується займатися юридичною діяльністю особам, які мають якості, які не допускають роботу в сфері юриспруденції. До таких якостей можливо в порядку перерахованих вище аспектів юридичної діяльності віднести наступні: неуважність, недбайливість; відсутність пошукової домінантності; грубість у спілкуванні з людьми, імпульсивність, підвищена сором'язливість, агресивність; відсутність організаторських здібностей, пасивність; стереотипність і консервативність у підході до вирішення професійних задач, низький рівень розвитку інтелекту, відсутність аналітичних здібностей.

Невід'ємною властивістю юридичної діяльності є професіоналізм юриста, під яким розуміється сукупність спеціальних знань, умінь, навичок, цінностей і відношення до юридичної діяльності, які формуються в процесі професійної соціологізації, а також специфічний вид службової діяльності, спрямований на підтримання правопорядку в соціумі та захист прав людини [1, с. 35].

Узагальнюючи все вище зазначене, можна зробити висновок, що професійно-важливі якості юриста це такі функціональні якості і особистісні особливості людини, які сприяють успішному виконанню своєї професійної діяльності. Носієм професіоналізму юриста в суспільстві є юрист як виконавець певної соціальної ролі. Підвищення його професійної підготовки – є одним із важливих завдань української держави. Професіоналізм юридичної діяльності є складним соціальним явищем і, як атрибут суспільства, передбачає різні аспекти, і загалом залежить від реальних соціокультурних умов. У такому контексті уявляється професійний портрет юриста – тобто своєрідна модель, основу якої становлять деонтологічні вимоги, певні професійні якості, відповідність яким є основою професійного успіху. Ці деонтологічні вимоги і професійно значущі якості фахівця у галузі права мають свою структуру, яку доцільно розглядати в процесі виховання і навчання майбутнього юриста.

Розглянемо юридичну культуру та юридичну компетентність майбутнього фахівця як складові професійної готовності юриста.

Процес професійної підготовки майбутнього представника юридичної галузі є інтегративним, оскільки його стрижнем є формування професійної компетентності особистості юриста, що, за визначенням О.Ф. Скакун, є «показником професійної практичної діяльності юриста, його майстерності» [58, с. 236].

Д.І. Демченко виокремлює такі елементи професійної компетентності юриста:

– пізнавальна (інформаційна) компетентність, яка передбачає наявність певних знань, умінь і навичок, необхідних для виконання професійного обов'язку, постійне їх оновлення, вдосконалення;

- нормативна компетентність, котра включає в себе обсяг повноважень (прав і обов'язків), а також відповідальність юриста;
- функціональна компетентність, що передбачає здатність юриста виконувати професійні обов'язки відповідно до функцій і завдань організації на основі правового досвіду – особистісного, колективного, територіального;
- особистісна (самооцінна) компетентність, що передбачає усвідомлення юристом свого призначення, оцінку своїх професійних здібностей, самокритичність, здатність до самоаналізу своїх професійних якостей з метою подолання негативних характеристик [24, с.119].

Як зазначає І.В. Чемерис, особистість може розвивати і проявляти свою професійну компетентність у різних сферах діяльності, тому можна виділити такі види компетентності, як загальнокультурна, соціально-педагогічна, соціально-психологічна [69, с. 86].

Загальнокультурна компетентність – це рівень освіченості, достатній для самоосвіти і самостійного розв'язання поставлених при цьому пізнавальних проблем і визначення своєї позиції.

Соціально-педагогічна компетентність передбачає собою поінформованість і вміння реалізовувати свої соціально-педагогічні можливості у взаємодії з іншими людьми і у професійній діяльності при роботі з іншими людьми.

Соціально-психологічна компетентність передбачає поінформованість й уміння індивіда ефективно взаємодіяти з людським оточенням у системі міжособистісних відносин.

Важливого значення у підвищенні ефективності системи професійної підготовки майбутніх юристів набуває формування культурологічних основ права та економіки, які є основою для становлення професійних якостей майбутнього юриста. Юрист повинен в перспективі стати рушійною силою швидкого суспільного реагування на нову соціальну ситуацію та її проблеми: надання конкретній людині допомоги і підтримки у вирішенні її проблем в

правовому полі, забезпечення ефективного юридичного захисту кожного члена суспільства.

Досягти особистого зростання професіоналізму майбутніх юристів традиційними методами навчання в умовах швидкоплинних змін законодавчо-нормативної бази, стрімкого розвитку ринкових відносин на пострадянському просторі, на фоні можливих кризових економічних явищ стає дуже важко.

Незалежно від виду юридичної діяльності стрижневим принципом професійної моралі юриста є справедливість. Без цієї моральної якості діяльність у правоохоронній галузі утрачає свій сенс», відмічає В.Л. Васильєв [16, с. 330].

У період глибокої кризи в усіх сферах життєдіяльності пострадянських країн, зокрема України, знову загострюється інтерес до «духу закону», а не тільки до його «букви», до правової культури юриста, що розуміється як вищий прояв культури юридичної [9; 10].

Визначальним принципом правової культури юриста є принцип морального розвитку, тобто волі, що обумовлює існування і самовдосконалення людини, при обов'язковому дотриманні нею не тільки прав, але й обов'язків, і, головне, усвідомленні своєї відповідальності та економічних наслідків власних дій.

Професійна поведінка юриста як суб'єкта і об'єкта правової культури розкриває якісну сторону людської діяльності, показуючи, наскільки ця діяльність відповідає визначеним вимогам і нормам.

Культура юриста є конкретизацією культури особистості, людини взагалі. Культура особистості є не що інше, як соціально значущий рівень розвитку сутнісних сил людини, міра цього розвитку, ступінь реалізації результатів її діяльності [6, с. 85].

Професія юриста – глибоко людська професія. Юридичні справи – це життєві випадки, що виступають як предмети юридичного розгляду. Усі «виходи» у життя замикаються на людях, завжди мають справу з людьми, впливають на їхній стан і навіть життєву долю.

Юрист покликаний стверджувати і захищати головні цінності суспільства, захищаючи права громадян.

У своїй діяльності юрист керується Конституцією і законами України, постановами Верховної Ради України, Указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України.

Базуючись на нормативно-правових документах відповідно до спеціальності юриста, можна сформулювати професійно-особистісні якості, які повинні бути правилами загального характеру поведінки спеціаліста-юриста у буденній праці:

- справедливість та об'єктивність у прийнятті рішень, тому що, засуджуючи чи захищаючи людину, юрист повинен позбавити власні почуття упередженості або лояльності та суворо дотримуватися букви закону;

- виключення доброти з професійних почуттів, тому що доброта заважає об'єктивній і тверезій оцінці, формує поблажливе ставлення там, де воно є недоречним;

- терпимість у стосунках як з близькими, так і з цілком невідомими людьми, тому що професія "юрист" накладає на свого носія певний відбиток, який формує його подальше ставлення до людини, найчастіше - це відбиток у загальнолюдському розумінні негативний, адже юрист, побачивши негативні приклади людського існування, починає дивитись на собі подібних не як на носіїв розуму та усього, що прийнятно вважати людським, а як на носіїв низки негативних характеристик;

- юрист повинен соціалізуватись шляхами, прийнятними для його статусу та зрозумілими іншій частині соціуму, адже, якщо юрист соціалізуватиметься шляхами, що будуть визнані такими, що суперечать моралі, в нього виникнуть проблеми із визнанням його як безпосереднім керівництвом, так і тими людьми, що його оточують;

- юрист повинен виховувати власну родину в дусі поваги до законів, адже у ситуації виникнення правового прецеденту, до якого будуть причетні родичі чи близькі спеціаліста-юриста, це зіпсує його репутацію та подальше

просування за ієрархічними сходами юридичної установи, працівником якої є цей юрист;

– юрист повинен презирливо ставитись до усіх почуттів, що заважають здійсненню професійної діяльності, крім тих випадків, коли внутрішній імператив настійливо протривиться здійсненню того чи іншого професійного діяння, адже йти проти власних принципів неправильно ані з поглядів загальної юридичної філософії, ані з позицій загальнолюдського ставлення до власного призначення у суспільстві.

Таким чином, на підставі аналізу найважливіших елементів юридичної професії, що вивчається, виявляються психічні якості, що мають вирішальне значення; необхідні і бажані; несумісні з даною діяльністю; комплексні такі, що визначають успіх діяльності. Юридична культура, є основою професійної діяльності майбутніх юристів.

1.2. Структура професійно значущих якостей фахівця у галузі права

В останні роки відбулося явне збільшення соціального значення юриспруденції. У зв'язку з цим юридична професія користується сьогодні великим попитом і авторитетом. Природно, що в цих умовах росте і престиж юридичної освіти. Саме вона повинна забезпечити потреби країни в кваліфікованих юридичних кадрах, здатних відповідати виклику часу. Перш ніж розглядати структуру професійно значущих якостей фахівця у галузі права, вважаємо доцільним розглянути основні риси юридичної професії, які зображено у табл. 1.1.

Для професії юриста, як і для будь-якої іншої, характерною є специфічність природи і змісту професійного мислення – інтелектуальної діяльності, метою якої є вирішення професійних завдань в конкретних ситуаціях на основі інформації, яка накопичена завдяки навчанню і практичній діяльності юриста-професіонала [73, с. 68].

Таблиця 1.1

Основні риси юридичної професії

ОСНОВНІ РИСИ ЮРИДИЧНОЇ ПРОФЕСІЇ	
Тісний взаємозв'язок юридичної професії з правом	Державно-організоване суспільство приречене на співіснування цих соціальних феноменів. Юридична професія спрямована на служіння праву, втілення вимог законності у повсякденному житті. Проте право, так само не може обійтися без професійної юридичної діяльності. Юридична професія забезпечую функціонування права, є вкрай важливим, необхідним елементом в механізмі правової системи суспільства
Юридична професія є одним з видів соціальних послуг	Юристи роблять значний внесок в забезпечення нормального функціонування суспільства на основі норм права, сприяють його прогресивному розвитку. Задоволення суспільного інтересу відбувається шляхом: здійснення владних повноважень представників юридичної професії і шляхом надання юридичної допомоги усім членам суспільства при вирішенні конкретних життєвих питань, пов'язаних з реалізацією правових норм
Точність	Юридична професія – це діяльність, яка засновується на точних, чітко зафіксованих нормативних приписах. Саме ці формалізовані вимоги характеризують усю практичну діяльність юриста
Творчий, глибоко інтелектуальний характер	Під час вирішення юристом конкретної юридичної справи йому необхідні глибокі професійні знання, різнобічність і логічність мислення для того, щоб творчо застосовувати знання на практиці. Діяльність юриста – це певною мірою дослідницька робота, яка передбачає необхідність прогнозування подальшого розвитку подій, моделювання можливих ситуацій, винесення відповідно до цього адекватних рішень без встановлених стандартів і шаблонів
Наявність специфічної професійної культури	Професійна культура юриста охоплює всі можливі культурні аспекти юридичної діяльності: духовні, правові, моральні, політичні, естетичні, педагогічні та інші
Елітність	Належне виконання функцій юриста потребує від особи високих знань, творчого мислення і наявності відповідних навичок. Престиж, що притаманний юридичній професії у більшості країн світу вказує на її високий авторитет серед усіх професій, що і зумовлює виділення її носіїв в елітну групу.

Юристи, як правило, мають різний рівень підготовленості, неоднакові можливості. Кожен з них переслідує свої особистісні інтереси наряду з суспільними. Всі разом вони здійснюють професійну діяльність, яка впливає на якість життя у суспільстві та його правову культуру.

А.В. Головей, зазначає, що юристи мають професійну направленість на роботу зі знаковими системами, текстами, а також на роботу з людьми. Структуру професійних якостей юриста, вона поділяє на дві групи: 1) необхідні якості, такі як: чесність, порядність, чітке, логічне усне та письмове мовлення, здатність переконувати, доводити свою точку зору; 2) якості, які перешкоджають успішній діяльності, а саме, емоційна-вольова нерівноваженість, несаможиттєвість, неувважність, розсіяність [20, с. 167-168].

Ідентичною є структура професійно значущих якостей фахівця у галузі права яку розглядає О.Ф. Скакун та Ю.В. Яковлев [58; 76] професійні якості майбутнього юриста вони поділяють на такі групи:

1) Професійно-ділові, які полягають у глибокій повазі до законів, працездатності, відповідальності за долі людей, любов до своєї професії, здатність самокритично оцінити свою діяльність, дисциплінованість і пунктуальність в роботі. Будь-який вид людської діяльності, тим паче такий відповідальний як юридична діяльність, повинен здійснюватися саме професійно. Професіоналізм юриста передбачає, що юрист при розв'язанні завдань різного рівня складності, завжди повинен орієнтуватися на право, на віднаходження справедливого рішення.

Юрист-професіонал – «...це людина, яка глибоко себе поважає, яка високо цінує своє ремесло, і невіддільний від неї спосіб життя. Останній цілком, без залишку, покриває весь життєвий, тривалий шлях людини, не залишаючи місця й часу для різного роду улюблених пристрастей і слабостей, які б надмірно відволікали від постійної діяльності» [30, с. 42-43].

Як зазначає А.Е. Жалінський, критеріями професіоналізму юриста виступають: здійснення діяльності за вимогами, які установлені в законному порядку, відповідність процесу і результатів діяльності визначеним

нормативним вимогам, які можуть носити нормативно-правовий і професійно-етичний характер, підзвітність діяльності державним органам, від платність діяльності [26, с. 39].

Професіоналізм у юридичній сфері полягає у тому, що професія стає способом життя людини, її життєвою потребою. Юрист-професіонал – це людина, яка глибоко себе поважає, яка цінить своє «ремесло» і невіддільний від нього спосіб життя (побут, громадські справи, стиль та уклад життя) [1, с. 37].

2) Морально-етичні, серед яких провідними є високі етичні погляди, принциповість, відповідальність за роботу яка виконується, здатність брати відповідальність на себе, гуманістична спрямованість особистості, наявність сформованої системи моральних цінностей, духовність.

В Україні відчувається гостра потреба в юристах, підготовлених вищою школою, які б оволоділи сучасними досягненнями у галузі права і надбаннями загальнолюдської і моральної культури. Так, підготовка передбачає органічне поєднання у творчій особі юриста знавця букви і духу права, духовно-морального наставника, політолога, психолога, педагога, економіста тощо. «Сучасна правова система потребує не лише юриста-виконавця, а й фахівця з широким світоглядом, високими духовними орієнтаціями, здатного врегульовувати особистісно-суспільні відносини ефективними правовими нормами, активізувати конструктивну взаємодію тріади «особистість-соціум-держава» [6, с. 83].

Мораль є формою суспільної свідомості і одночасно її реалізацією на практиці, затверджує суспільно необхідний тип поведінки людей і слугує загальносоціальною основою його регулювання. Мораль розглядається як прояв природно-історичного розвитку, що формує людську свідомість. Мораль вказує на те, за якими найбільш загальними правилами поводяться люди в тій або іншій культурі, вона навчає тому, що є належним [23, с. 96-97].

Моральна культура юриста – це результат становлення власної гармонії: між досягнутим і максимальним рівнем вищої моральності і активним використанням моральних норм у правовому регулюванні суспільних відносин.

Власна гармонія – насамперед моральна, яку юрист сам «конструює», причому, створення гармонії має динамічний і імперативний характер.

На думку С.С. Сливки, моральну позицію юриста доцільно подавати у такій динаміці: свідомість-почуття, свідомість-поведінка, почуття-поведінка, свідомість-дія [59, с. 146].

Моральна культура юриста вкрай необхідна при застосуванні на практиці таких важливих категорій як: досягнення гармонії у пізнанні правового явища, гармонії у правовому спілкуванні та гармонії у прийнятому правовому рішенні.

Моральна культура юриста повинна відповідати його вищій моральній свідомості і вищим моральним почуттям. Причому маємо на увазі не тільки службову поведінку, а й поведінку за межами служби. Юрист завжди і скрізь має бути носієм морально-правових норм, пропагувати і переконувати власним прикладом, що будувати життя слід за моральними законами, виступати творцем нових моральних принципів у праві. До основних принципів на яких ґрунтується моральна культура і моральні якості юриста, слід віднести: моральні чесноти, ненасильство, безкорисливість, анонімність, безадресність, терплячість, толерантність, дія за власним сумлінням, постійна актуальність та інші.

Моральні якості юриста відіграють велику роль у справі регулювання суспільних відносин. Серед функцій моральних якостей і моральної культури юриста провідними є такі: вироблення поваги до позитивного права, створення механізму правомірної поведінки, формування ступеня усвідомлення своїх помилок і шляхів їх виправлення, подолання суперечностей між вищою моральністю і мораллю, розуміння величі людини і вартості її життя, віддача всіх здібностей, сил, таланту, енергії для забезпечення правопорядку, зосередження зусиль на реалізації власних прогресивних поглядів.

Етична ж культура юриста є системою принципів і норм, які сформувалися як результат відчуттів, знань, потреб юриста і відображають в його моральній поведінці гармонію внутрішніх переконань і зовнішніх проявів.

Елементи, які є складовими в етичній культурі і визначають етичні якості юриста зображено у таблиці 1.2:

Таблиця 1.2

Елементи, які є складовими в етичній культурі і визначають етичні якості юриста

Елементи, які є складовими в етичній культурі юриста		
Моральна свідомість	Моральні відносини	Моральна поведінка
Складовими елементами моральної свідомості є етичні цінності, принципи і норми моралі, такі ідеали як: добро, зло, честь, гідність, сумління, відповідно до яких відбувається самооцінка особистості	Моральна взаємодія, моральний конфлікт, моральний авторитет, моральна репутація є складовими елементами в цій групі етичних відносин	Моральні поступки, моральна діяльність і моральна практика є складовими і невід'ємними елементами моральної поведінки юриста
Теоретичний аспект	Практичний аспект	

Поведінка юриста є об'єктивним показником його моральних якостей і відображається через сукупність дій які вчинюються, та мають моральне значення.

Стати справжнім професіоналом юрист може стати лише за умови, якщо його особистість високо соціологізована, духовно зріла. Духовність – це вищий рівень культурного розвитку, який характеризує у нашому випадку власне людське в юристі, його здатність керуватися у своїй поведінці цінностями соціального життя. Духовність здатна підвищити ефективність професійної діяльності юриста, виводячи її за межі конкретної юридичної ситуації і досягнення суто юридичного результату: юрист піднімається до осмисленого прагнення досягнення більш повного, суспільно значимого

результату і використання лише культурних і цивілізаційних способів досягнення мети [1, с. 35].

3) Інтелектуальні якості: здатність відрізнити суттєву інформацію від несуттєвої, головне від другорядного, ерудиція, логічність, незалежність мислення, здоровий глузд, розсудливість, гнучке мислення (здатність розглядати питання з різних сторін), конструктивність і прогностичний характер мислення, спостережливість, продуктивна пам'ять.

Н.Я. Соколов, характеризує працю юристів, перш за все, як розумову, творчу, таку яка частіше за все має управлінський характер, яка є глибоко інтелектуальною [60, с. 24].

Є.П. Ільїн, диференціюючи психологічні профілі працівників інтелектуальних професій, до яких зокрема відносяться юристи, виділяє такі загальні якості як сильна вираженість інтелекту, радикалізм, самодостатність, контроль бажань і власної діяльності [31, с. 237].

Інтелектуальні властивості особистості є процесом опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ в їх істотних зв'язках і відношеннях. Практика слугує джерелом мисленнєвої діяльності. Мислення породжується потребами людської практики й розвивається в процесі пошуку шляхів їх задоволення.

Інтелект юриста має два аспекти: широкий у вузький. Під широким розуміється пізнавальна діяльність особи, а під вузьким мислення, розумування тощо.

Поняття інтелектуальних якостей юристів тісно пов'язане з багатьма категоріями. Серед них: інтелектуальна глибина пізнання, інтелектуальна творчість, інтелектуальний потенціал, інтелектуальна свобода, інтелектуальні емоції, інтелектуальна активність.

З огляду на це, С.С. Сливка виокремлює таке поняття, як інтелектуальна культура юриста і визначає її як ступінь процесу пізнання правової дійсності, здатність правника приймати законні, справедливі рішення. Інтелектуальна культура найбільше проявляється у процесі творчої діяльності

та контактування з іншими людьми, особливо в критичних, нестандартних умовах [59, с. 179-180].

Основними принципами інтелектуальної культури юриста є наступні: продуктивне мислення, інтелектуально-правова допитливість, правова інформаційність, альтернативність версій, висунутих іншими особами, поміркованість і виваженість прийняття рішень.

Серед функцій інтелектуальної культури юриста можна виділити: формуванні правосвідомості, усвідомлення закономірностей юридичної діяльності, підвищення культури застосування знань на практиці, цінність юридичного досвіду.

Отже, інтелектуальна культура і інтелектуальні якості юриста відображають таку систему правових цінностей, яка відповідає рівню досягнутого юристом правового прогресу і відображає стан свободи правника, інші найважливіші соціальні цінності. Вони є захисним механізмом, дія якого проявляється в специфічному способі аналізу правових проблем, при цьому ігноруються емоційні та афективні почуття, а також виробляють здатність юриста успішно справлятися зі складними правовими завданнями, успішно включатися у соціокультурне життя. Межі впливу інтелектуальних якостей юриста залежать, притаманні, від широти мислення юриста, володіння психічними категоріями, творчого використання знань.

Предметом інтелектуальної культури юриста є система його розумових здібностей, стратегія і такти вирішення правових проблем, ефективний підхід до ситуації, що вимагає активної пізнавальної діяльності.

Вважаємо, що завданням інтелектуальної культури є розвиток інтелектуальних здібностей юриста, творчого професійного мислення і ерудиції, культури інтелектуальних почуттів, високих особистих і моральних якостей, глибокої поваги до права, відповідальності за долю людей, здатності самокритично оцінювати результати власної діяльності.

4) Емоційно-вольові якості: здатність в складних умовах залишатися терпеливим, витриманим, врівноваженим, з повагою ставитися до інших осіб.

Відомо, що емоції становлять одну із форм самореалізації особистості. Реагуючи на життєві проблеми і серцем і душею, сприймаючи їх внутрішнім чуттям, ми інтуїтивно схоплюємо сутність проблеми, більш глибоко і повно аналізуємо їх. Емоції відображають внутрішні переживання, хвилювання людини. Емоційність – це реакція людини на певні дії, факти соціального чи особистого життя.

Емоції і почуття виконують різні функції. Одні є загальною реакцією організму на життєво важливі події. Інші – відображенням ставлення людини до дійсності. Емоції пов'язані з почуттями. Проте, почуття – вища форма емоційного сприйняття та відображення дійсності (почуття власної гідності, симпатій, обов'язку тощо). Іншими словами, якщо до нижчих (простих) видів емоцій можна віднести страх, гнів, радість, то до вищих – моральні, інтелектуальні, естетичні почуття. Добрі почуття викликають позитивні емоції (і навпаки), що підкреслює їх взаємозалежність, виявляє пізній емоційний тон відчуттів.

Юристу, як особистості, властиві різноманітні емоції: задоволення-незадоволення, напруження-розслаблення, збудження-заспокоєння, радість-сум та інші. Така полярність емоцій, часом їх різка зміна, навіть виникають незалежно від волі юриста, на основі почуттів. Для юриста важливим є правове почуття як результат комплексного емоційного сприйняття права. Правове почуття ніби узагальнює почуття законності, власного обов'язку, справедливості, милосердя, відповідальності, сумнівів і впевненості у процесі пошуку істини. До юристів, як правило, громадяни звертаються в екстремальних ситуаціях, що виникають в результаті загострення пристрастей і почуттів. Проте, юрист зобов'язаний стримувати прояви власних негативних емоцій, контролювати свої емоції та почуття, скеровувати їх у потрібне русло.

Зауважимо, що професійні можливості юриста значно зростають за умов високої емоційної культури. І навпаки, нерозвинені емоції можуть спричинити порушення службової дисципліни, втрату працездатності, розлад здоров'я.

В цьому контексті доцільно розглянути таке питання як емоційна культура юриста, і визначити її як здатність регулювання емоційно-правовою ситуацією за допомогою вольового впливу, з метою ефективного використання почуттів у професійній діяльності. Емоційна культура створює своєрідний внутрішній механізм, який контролює і спрямовує почуття юриста на сутнісне розуміння тієї чи іншої правової проблеми. Рівень емоційної культури залежить від психічних особливостей юриста, його вихованості та інших факторів. Протягом усієї професійної діяльності формується та удосконалюється емоційний досвід, підвищується емоційна культура.

Емоційна культура в динаміці функціонування його службової діяльності проходить три стадії. Перша стадія виявляється при одержанні юристом інформації щодо правового явища. Це, зокрема, може бути інформація про: скоєний злочин чи виїзд на місце події, втрату свідків, повернення справи на додаткове розслідування, різні процесуальні порушення тощо. Така ситуація вимагає від юриста врівноваженості, витримки. Емоційна культура застерігає його запальності і емоційного зриву. На цій стадії вплив емоційної культури сприяє регулюванню (погашенню) негативних емоцій, які зумовлені конкретним правовим явищем.

На другій стадії емоційна культура юриста спрямовується на аналіз правового явища, його вивчення та дослідження, дає поштовх до творчості і активного пошуку правильного правового рішення.

У третій (заключній) стадії емоційної культури виявляється регулятивна функція. Будь-яка юридична справа, як відомо, завершується прийняттям рішення, яке потребує певних інтелектуальних зусиль і емоцій. Емоційна культура в даному випадку застерігає юриста від емоційного прийняття рішення. Тут головним є стан виваженості, що забезпечує встановлення справедливості.

Вольовий вплив, як елемент емоційної культури юриста, сприяє виробленню правомірної поведінки і оцінці правових явищ. Воля є свідомою організацією і саморегуляцією людиною своєї діяльності і поведінки,

спрямована на подолання труднощів при досягненні поставлених цілей. Способи здійснення вольових актів у різних людей індивідуально-своєрідні. Набувши у поведінці людини визначеності і стійкості, вони перетворюються на характерні вольові якості особистості. Вольові якості – відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої регуляції поведінки, її влади над собою. Таких якостей існує багато. Вони характеризують вольову діяльність людини у позитивному і негативному ракурсах. Найважливішими позитивними якостями є цілеспрямованість, принциповість, самостійність, витримка, рішучість, наполегливість та інші.

М.Й. Варій виокремлює у вольовому процесі чотири основні етапи (фази), які в складному вольовому акті постають у розгорнутому вигляді, у простому – згорнутому: виникнення потягу і попереднє встановлення мети; розгляд і боротьба мотивів; прийняття рішення; виконання прийнятого рішення [15, с. 157].

Отже, дії юриста повинні бути контрольованими, без впливу як негативних так і позитивних емоцій, оскільки перші з них призводять до недооцінки, а другі – до переоцінки ситуації. Тому саме тут потрібні вольові зусилля, вольові якості, які попри все, стримують негативне чи позитивне враження від правового явища.

5) Організаційні якості. Для більшості юридичних професій організаційна діяльність, як правило, має два аспекти: організація власної роботи, на протязі доби, тижня, організація роботи по певній справі в умовах ненормованої робочої доби; організація сумісної роботи з іншими особами, органами і посадовими особами.

Організаційні якості і уміння юриста в значній ступені можна розвинути та сформувати. Складність проблеми полягає в тому, що вони формуються в умовах професійної діяльності. Тому поняття «ініціативний, організований студент» на практиці не є тотожним поняттю «ініціативний, організований юрист» і часто знаходиться із цим поняттям у протиріччі [16, с. 224].

Рис. 1.2. Організаційні якості, які є необхідними для юридичної діяльності

Основа організаційної діяльності юриста – це здатність точно орієнтуватися в дійсності – зокрема, в початкових ситуаціях, якостях людей і їх можливостях. Талановитий організатор навіть у важких умовах знаходить вихід. На підставі доброї орієнтації в обстановці і людях, він спочатку в думках, а потім і реально розташує людей у відповідності з їхніми можливостями, врахує наявні матеріали і засоби, матиме на меті перспективи роботи, надихне людей на їх громадський борг перед суспільством [16, с. 223].

Є.С. Романова, у побудові структури професійно значущих якостей юриста, передбачає поділ психологічних якостей юриста на дві групи:

1) якості, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності. Серед них автор виділяє такі здібності: логічне і аналітичне мислення; високий рівень розвитку понятійного мислення (володіння науковими поняттями і здібність сприймати і розуміти різні терміни); хороший розвиток концентрації та стійкості уваги (здатність протягом тривалого часу зосереджуватися на

певному виді діяльності); високий рівень короткочасно і довготривалої пам'яті; вербальні здібності; здатність переконувати і певні комунікативні навички; схильність до дослідницької діяльності; гарні пізнання в різних галузях наук; високий рівень розвитку дедуктивного мислення (вміння мислити від загального до часткового); здатність до всебічного, адекватного сприйняття ситуації; вміння вести переговори;

2) особистісні якості, інтереси та схильності, до яких відносяться: організованість, впевненість в собі, чесність та порядність, відповідальність, акуратність, ерудованість, ділова хватка, об'єктивність, комунікабельність, гарна інтуїція, емоційно-психічна стійкість; енергійність; наполегливість і принциповість; прагнення до самовдосконалення; вміння швидко відновлювати працездатність [53, с. 442-443].

Вважаємо позитивним підхід автора до виділення двох груп якостей, виділення в окрему групу особистісних (індивідуальних якостей), які посідають провідне місце в структурі професійно значущих якостей фахівця у галузі права, оскільки професіоналізація юриста в процесі навчання та наступного багаторічного виконання ним професійних обов'язків пов'язана з розвитком професійно важливих якостей.

Розглянемо індивідуально-особистісні риси майбутнього фахівця-правознавця та їх місце у структурі професійно значущих якостей юриста.

Індивідуально-особистісні риси майбутнього фахівця-правознавця займають провідне місце у структурі професійно-значущих якостей юриста, оскільки виконання професійних задач в усіх сферах юридичної діяльності неможливе без наявності та відповідного розвитку індивідуальних професійно необхідних психологічних якостей особистості.

Індивідуальність – це інтегральне поняття, що виражає особливу форму буття індивідів, у межах якої їх характеризує внутрішня цілісність і відносна самостійність, що дає їм можливість активно і своєрідно виявляти себе в навколишньому світі на основі розкриття своїх задатків і здібностей відповідно до суспільних потреб. Як індивідуальність людина є автономним і неповторним

суб'єктом свідомості та діяльності, здатним до самовизначення і самовдосконалення в умовах суспільства [29, с. 89].

Сучасна освіта орієнтується на особистість як на певний комплекс пізнавальних, професійних, особистих та комунікативних характеристик індивіда. Фундаментальними якостями індивіда являються саме особисті, і вони закладаються в процесі первинної соціалізації в сім'ї та вторинної соціалізації в системі освіти. На перший погляд вони мало пов'язані із суспільними потребами, а швидше стосуються конкретної людини та її оточення. Проте саме особисті якості визначають і комунікативні і професійні функції [44, с. 116]. Концепція формування особистості, що вважає індивіда об'єктом, професійні якості якого прямо залежать від вихователя – суб'єкта, котрий жорстко регламентує їх зовнішніми вимогами є хибною, і може призвести до певних проблем у системі освіти [64, с. 68].

Як було зазначено вище, до індивідуальних особистісних якостей особи можна віднести: організованість, впевненість в собі, чесність та порядність, відповідальність, акуратність, ерудованість, ділову хватку, об'єктивність, комунікабельність, гарну інтуїцію, емоційно-психічну стійкість; енергійність; наполегливість і принциповість; прагнення до самовдосконалення; вміння швидко відновлювати працездатність [53, с. 442-443].

Розглядаючи проблеми формування особистості професіонала, з якими стикаються майбутні правознавці, доцільно звернути увагу на такі аспекти:

1. Індивідуальні особливості студентів, які є професійно важливими якостями, значно впливають на успішність, надійність та інші об'єктивні показники професійної діяльності.

2. Індивідуальні особливості особистості становлять найважливіші детермінанти професійного навчання. Від них багато в чому залежать швидкість набуття професійної майстерності та якість підготовки спеціаліста.

3. Вплив особливостей особистості на характеристику професійної діяльності виявляється опосередкованим таким важливим суб'єктивним показником, як задоволеність працею.

4. Виявлено, що в деяких видах діяльності психологічні відмінності між групами успішних та неуспішних спеціалістів можливо виділити лише за особистісними якостями.

5. Зі збільшенням кількості професій, пов'язаних з підвищеною відповідальністю, з'ясувалося, що жоден психофізіологічний добір не дозволяє розв'язати проблему надійності для цих видів діяльності; лише пильна увага до особи професіонала дозволяє забезпечити надійність праці.

6. Існує можливість корекції і цілеспрямованого формування особи професіонала, що дозволяє відступити від рамок жорсткого професійного добору [70].

З огляду на всю своєрідність комплексів професійно важливих якостей у різних видах професійної діяльності доцільно назвати низку особистісних якостей, що є важливими практично для будь-якого виду професійної діяльності. Це, передусім, відповідальність, самоконтроль, професійна самооцінка, емоційна сталість, усвідомлена тривожність, ставлення до ризику. Є.В. Шадрін, наголошує на особливостях нейродинаміки та деяких властивостях темпераменту (зокрема, екстра-інтроверсія), науковець зазначає, що ці якості також виявляються значущими у багатьох видах професійної діяльності.

Узагальнюючи результати наукових досліджень в цьому напрямі, можна дійти висновків, що стосуються ролі нейродинамічних особливостей у трудовій діяльності. А саме: особливості нервової системи й, передусім, сила, рухливість та лабільність нервових процесів є професійно значущими для діяльності правників, які пов'язані з роботою у складних екстремальних умовах. Роль нейродинамічних особливостей виявляється доволі значуща в забезпеченні надійності роботи професіонала-працівника у разі виникнення можливих ускладнень обстановки. Привертає увагу дуалізм властивостей нервової системи з погляду практичної цінності їх у професійній діяльності. Наприклад, якості, що забезпечують високу витривалість, пов'язані зі зниженням чутливості та пильності в роботі [70].

Існує низка закономірностей вияву особливостей нейродинаміки у професійній діяльності. Це:

1. Діяльність, пов'язана з високим рівнем психічної напруженості, ризиком, великою кількістю керованих об'єктів, стомленням динамічного характеру, висуває підвищені вимоги до сили нервових процесів.

2. Діяльність, пов'язана з монотонією, сенсорною депривацією, роботою зі слабкими сигналами, що викликають стомлення статичного характеру, більш успішно здійснюється особами з тенденцією до слабкості нервових процесів.

3. Діяльність, пов'язана з роботою в умовах дефіциту часу, високою мірою неупорядкованості або невизначеності інформації, що надходить, потребою швидкого перенесення уваги з одного робочого завдання на інше, високим темпом виконання окремих операцій, вимагає високих показників рухливості нервових процесів.

4. Інертність нервових процесів має переважати при підвищеній потребі виконання стабільних операцій і суттєвих вимогах до точності роботи.

5. Зв'язок особливостей нейродинаміки з показниками професійної діяльності виявляється нелінійним: оптимальними для роботи є середні значення показників, а граничні значення (як високі, так і низькі) – несприятливими.

6. Індивідуальний стиль діяльності стає можливим лише у визначених межах, коли професійна діяльність не висуває жорстких вимог до типологічних властивостей нервової системи.

7. Вплив особливостей нейродинаміки на успішність професійної діяльності здебільшого справляється опосередковано: властивості нервової системи багато в чому визначають специфіку перебігу психічних процесів особи.

8. Компенсація негативних особливостей нервової системи допускається лише за наявності високого рівня мотивації до професійної діяльності, що слід ураховувати при складанні прогнозу [54, с. 42].

Отже, індивідуально-особистісні риси майбутнього фахівця-правознавця займають провідне місце у структурі професійно-значущих якостей юриста. До індивідуальних особистісних якостей особи можна віднести: організованість, впевненість в собі, чесність та порядність, відповідальність, акуратність, ерудованість, ділову хватку, об'єктивність, комунікабельність, гарну інтуїцію, емоційно-психічну стійкість; енергійність; наполегливість і принциповість; прагнення до самовдосконалення; вміння швидко відновлювати працездатність тощо. Урахування індивідуальних рис і особливостей майбутнього фахівця-правознавця дозволяє оптимізувати навчальну і службову діяльність, допомагає у відпрацюванні індивідуального стилю діяльності. При цьому слід цілеспрямовано формувати значущі для діяльності властивості осіб, а у разі потреби вчасно проводити психологічну корекцію.

1.3. Психолого-педагогічні характеристики процесу формування професійних якостей майбутнього юриста в умовах вищої школи

Формування особистості юриста-професіонала – це складний процес перетворення вимог сучасного законодавства, певних відомчих установ, а також моральних, психологічних, політичних і естетичних норм в переконання, звички, особистісні професійні якості, навички і уміння у відповідності з його спеціалізацією. Підвищення якості праці юриста неможливе без урахування індивідуальних особливостей його особистості і відповідності особистісних і професійних якостей вимогам юридичної професії.

Як зазначає О.Ф. Скакун, існує чотири основних види формування особистості: виховання, навчання, вправа, тренування. Тренування є простим повторенням певних дій; вправа – це необхідність повторення тих або інших дій, проте їх результати порівнюються за допомогою зворотних дій разом із задуманим: при навчанні вправи, зі всіма характерними ознаками доповнюються зв'язком інформації яка засвоюється, з тою, яка вже засвоєна;

виховання разом із тренуванням, вправами і навчанням, полягає у зв'язку засвоює мого з цілим рядом властивостей особистості і перетворенні його в мотиви діяльності [58, с. 147-148].

Залежно від рівня ускладнення різноманітних аспектів юридичної діяльності зростають вимоги, які висуваються до особистості людини, яка обрала роботу правознавця в якості основної життєвої мети.

Готовність майбутнього юриста до професійної діяльності в правозастосовній системі, будучи комплексним особистісним утворенням, включає в себе мотиваційні, пізнавальні, емоційні і вольові компоненти [16, с. 271].

Так, мотиви відображають прагнення молодого людини, студента стати кваліфікованим фахівцем (слідчим, адвокатом, нотаріусом або прокурором) і потребу успішно виконувати свої професійні обов'язки. В цій же сфері знаходяться прагненням майбутнього фахівця до досягнення професійних успіхів, бажання виявити себе як фахівця, з найкращого боку.

До пізнавальних аспектів відноситься розуміння абітурієнтом задач, які стоять перед ним в майбутньому у сфері професійної діяльності, чітке уявлення про різноманітні сторони цієї діяльності та її психологічних особливостях, уявлення про професійні ситуації, здатність бачити себе в майбутньому у якості кваліфікованого фахівця.

Емоційною стороною готовності є відчуття особистої відповідальності майбутнього спеціаліста за результати своєї діяльності, а також впевненість у своїх силах і готовності подолати різноманітні об'єктивні і суб'єктивні перепони, які можуть виникати в процесі досягнення професійних цілей. Також дуже важливим є відчуття задоволення в процесі досягнення професійних цілей, соціальної справедливості.

Вольові компоненти відображають зосередженість людини на виконанні професійної задачі, на досягнення гармонії між вимогами професії і своєї особистості. Все більшого значення набувають такі психологічні фактори: наявність у абітурієнтів відповідних здібностей, професійних і особистісних

якостей, які в ході навчання в юридичному вузі повинні бути розвинені в системі навичок, умінь, знань, які забезпечать успіх в їх подальшій практичній діяльності.

З психологічного огляду, головними умовами становлення професіонала Ж.М. Алексєєва вважає такі: «адекватна самооцінка і готовність диференційованої оцінки свого рівня професіоналізму», «уявлення студента про професію, критерії оцінки самої професії, професіоналізму в ній, а також критерії оцінки професіонала в собі». До критеріїв професіоналізму автор відносить – прагнення розвивати себе як професіонала, внутрішній аспект професійного контролю, тобто пошук причин успіху(неуспіху) в самому собі і в середині професії, усвідомлення в повному обсязі рис і ознак професіонала, розвиток професійної свідомості, цілісне бачення себе як професіонала; розвиток себе засобами професії, самокомпенсація тих якостей, яких не вистачає [1, с. 36].

Особлива важлива роль у формуванні юриста-професіонала надається системі професійної підготовки фахівця, яка являє собою двоєдиний процес навчання і виховання. Якщо світа, головним чином, спрямована на набуття і вироблення вмінь застосовувати їх на практиці, тобто забезпечує освіченість (навченість), то виховання передбачає формування особистісних рис та якостей.

На думку О. Заболотської, розвиток студента в напрямі формування його як індивідуальності співвідноситься передусім із виникненням, становленням і зміною мотиваційно-споживчої сфери, спрямованості, рефлексивності і формування образу «я» та самооцінювання [29, с. 89].

В особистісному плані, як і в інтелектуальному, розвиток студента йде від мимовільності, імпульсивності, ситуативності, реакції поведінки та поведінки в цілому до його доцільності і урегульованості. Довільність і саморегуляція є основними напрямками інтелектуально-особистісного розвитку студента.

Вирізняють дві групи засобів психолого-педагогічного впливу на студентів: 1) продуктивні (переконання, прохання заохочення й укріплення віри у власні сили, моделювання ситуації успіху в навчанні; 2) гальмуючі

(попрікання, натяк, іронія, попередження, осуд, наказ, обурення тощо). Ефективне поєднання продуктивних і гальмуючих методів впливу забезпечує оптимальну мотивацію, що сприяє розвитку позитивних якостей і перешкоджає утворенню негативних. Співвідношення між ними на практиці має змінюватися залежно від завдань навчання й виховання [52].

Розвиваючись як особистість студент формується і як суб'єкт діяльності. Психологічна структура діяльності студента вдосконалюється в напрямі сформованості мети, встановлення співвідношення між мотивацією і метою, ускладнення операційної сфери діяльності.

Суттєвим показником студента як суб'єкта навчально-пізнавальної діяльності є вміння його виконувати всі види і форми цієї діяльності. Перед педагогами стоїть відповідальне психолого-педагогічне завдання: формування студента як суб'єкта навчальної діяльності, що передбачає перед усім навчити його планувати, організовувати свою діяльність, повноцінно вчитися, спілкуватися, здобувати необхідних у подальшій практичній діяльності професійних якостей. Формування світогляду студента передбачає розвиток його рефлексії, усвідомлення ним себе суб'єктом діяльності, носієм певних суспільних цінностей, соціально-корисною особистістю.

Напрями розвитку професійних якостей майбутнього правника, можуть бути подані таким чином: пізнавальна сфера (становлення інтелекту, розвиток механізмів свідомості); психологічна структура діяльності (становлення мети, мотиву і розвиток свідомості, засвоєння засобів діяльності); сама особистість (спрямованість, ціннісні орієнтації, само оцінювання).

Розвиток інтелекту, свідомості, пізнавальної сфери студента розглядається в контексті теорії розвитку найвищих психічних функцій Л.С. Виготського. Ця теорія підкреслює соціальну сутність людини й суспільний характер її діяльності, в процесі якої відбуваються зміни саме психічних і пізнавальних процесів від мимовільних форм запам'ятовування до довільних, від наочно-діяльнісної до наочно-образної форми мислення до абстрактно-логічної її форми та до теоретичного її осмислення.

На розвиток особистості юриста у формуванні його як індивідуальності не аби як впливає середовище. Позитивний вплив мають доброзичлива атмосфера друзів і викладачів, ціннісні орієнтири студентської групи, задоволеність взаєминами, які складаються в процесі навчання, можливість реалізувати себе, свої якості, само визначеність. Негативний вплив середовища призводить до виникнення внутрішньо-особистісних конфліктів.

В період здобуття вищої освіти продовжується інтенсивний процес формування студента як індивідуальності. Молоді правники стикаються з багатьма проблемами, розв'язання яких сприяє їхньому особистісному та професійному становленню [4, с. 99].

Німецький учений К. Штатке [72, с. 75], досліджуючи студентство Німеччини назвав фактори, які мають вплив на формування особистості студента, його професійні якості у період навчання у виші: навчальна робота, професорсько-викладатський склад, самостійна робота, практичні заняття, соціальна активність, мотивація навчання, навколишнє середовище, соціально-демографічні фактори, студентський колектив, професійна спрямованість, рівень інтелектуального розвитку, різні типи діяльності.

До аналізу розвитку правознавців нашої країни, окрім названих К. Штатке факторів впливу на формування особистості студента, можна додати ще ціннісні орієнтири та загальнокультурні цінності.

Отже, формування професійних якостей майбутнього юриста, його особистості – тривалий процес. Тому на початкових етапах діяльності, а ліпше – під час професійного навчання, доцільно враховувати індивідуальні особливості особистості студентів при побудові навчального процесу і постановці службових завдань. При цьому слід цілеспрямовано формувати значущі для діяльності властивості осіб, а у разі потреби вчасно проводити психологічну корекцію. Методами, що використовуються в цьому процесі, можуть бути фізичні вправи, раціоналізація завдань у бесідах або лекціях, консультації психолога, психотренування, соціально-психологічний тренінг, ділові ігри, врахування психолого-педагогічних рекомендацій з організації

навчального процесу. Зауважимо, що методи корекції та методи цілеспрямованого формування особистості багато в чому є схожими. Проте формування професійно важливих якостей особистості майбутнього правника є лише однією зі складових процесу гармонійного становлення цілісної особистості професіонала. Професійна діяльність має постійно ставити перед людиною нові завдання.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ЮРИСТА

2.1. Методика проведення та аналіз емпіричного дослідження

За результатами теоретичного аналізу літератури, в якій знайшли висвітлення професійно-важливі якості майбутнього юриста, ми провели емпіричне дослідження, метою якого було з'ясувати і дослідити уявлення у студентів юридичного факультету першого і четвертого курсу навчання про значимість індивідуально-психологічних властивостей і професійно-значущих якостей, та оцінка ієрархії цих властивостей і якостей у своїй майбутній професійній діяльності студентами (вибірка 28 осіб).

В дослідженні було використано ряд взаємодоповнюючих методів: аналіз літературних джерел для визначення змістовної специфіки досліджуваного явища, метод бесіди, анкетування, кількісний і якісний аналіз, які застосовувалися з метою забезпечення вірогідності та об'єктивності результатів дослідження.

Для визначення характеру і ступеню представленості у студентів індивідуально-психологічних властивостей і професійних якостей була використана методика визначення професійно-важливих якостей, запропонована Є.П. Ільїним [31, с. 272]. Зокрема, проводилось анкетування, в ході якого, групам студентів була запропонована анкета, в якій перераховані індивідуально-психологічні властивості. Студенти оцінювали значення перерахованих індивідуально-психологічних властивостей для свого майбутнього виду професійної діяльності.

Як зазначає Є.П. Ільїн, професійно важливі якості майбутнього спеціаліста – це такі характеристики людини, від яких залежить успіх її професійної діяльності. В якості професійно-важливих якостей можуть

виступати індивідуально-психологічні властивості особистості (тобто ті її властивості, які опосередковані відношенням особистості) і власне відношення особистості. До індивідуально-психологічних властивостей відносяться сенсорні, перцептивні, атенційні, мнемічні, мисленнєві, мовні, емоційні, вольові, комунікативні властивості особистості. Відношення особистості включає в себе відношення людини до себе, до інших людей, до праці, своєї професії та спеціальності, тим або іншим професійним задачам, відношення до матеріальних цінностей суспільства, законам і правилам, до майбутнього [31, с. 271].

В ході емпіричного дослідження студентам-правникам було запропоновано уважно прочитати анкету, та заповнити її. Анкета містила у собі 83 питання, на які необхідно було відповісти за допомогою цифр: «2» – якщо дана якість (властивість) є абсолютно необхідною для роботи за обраною спеціальністю; «1» – якщо вона є бажаною; «0» – якщо ця властивість є непотрібною та байдужою в майбутній професійній діяльності (Додаток А).

Опрацьовуючи і аналізуючи матеріали емпіричного дослідження, ми користувались сконструйованим на основі аналізу професійної юридичної діяльності методикою з аналізу психограми майбутнього спеціаліста, в діяльності якого домінують елементи інтелектуальної праці. В методиці ми використовували такі складові компоненти – найважливіші якості особистості юриста: атенційні, спостережливість, мнемічні, моторні, сенсорні, імажнитивні, мисленнєві, емоційні, вольові, мовні і комунікативні.

Велика психологічна енциклопедія визначає атенційні властивості особистості як професійно важливі властивості уваги, такі як інтенсивність її концентрації, стійкість, швидкість переключення, які по різному можуть виражатися в професійних видах діяльності [11, с. 35].

Увага є особливою формою психічної діяльності, яка виявляється у сформованості і зосередженості свідомості на певних предметах і явищах навколишньої дійсності або власних переживаннях.

Спостережливість є цілеспрямованим процесом сприйняття, який обумовлений задачею певної діяльності. Історично спостережливість розвивається як складова частина трудової діяльності, яка включає в себе відповідності продукту праці із запланованим, ідеальним образом. Як зазнає Б.В. Мещеряков: «спостережливість є сприйняттям, яке пов'язано з мисленням. Ця властивість особистості передбачає не лише безпосереднє сприйняття інформації, але й її переробку, осмислення» [11, с. 320].

Під мнемічними властивостями особистості розуміють здатність живої системи фіксувати факт взаємодії із середовищем (зовнішнім або внутрішнім), зберігати результат цієї взаємодії у формі досвіду і використовувати його у поведінці. Особистісні властивості пам'яті включають в себе індивідуальні для кожної людини поєднання видів пам'яті, особливості процесів зберігання і запам'ятовування, типові для кожної людини властивості пам'яті. Важливою рисою є професійна спрямованість пам'яті та її місце у структурі психічних процесів і властивостей особистості.

Сенсорні властивості особистості, в загальному сенсі це ті, які відносяться до відчуттів, органів відчуття, рецепторам відчуття, які проводять по нервовим шляхам і є характеристиками відчуттів [12, с. 417].

Під імажнітивними властивостями особистості розуміють психічні процеси, які пов'язані з уявою (або фантазією), сутність яких полягає у створенні у свідомості людини предметів і явищ, які вона раніше не сприймала [49, с. 152].

Мисленнєві властивості особистості є процесом опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ в їх істотних зв'язках і відношеннях. Відображаючи дійсність на чуттєвому рівні, людина одержує різноманітну інформацію про зовнішні властивості і ознаки предметів, які фіксуються в її свідомості в гамі звукових, просторових, часових, дотикових та інших образів. Але вичерпні знання про невідчутні, але істотні властивості та ознаки предметів дійсності людина здобуває за допомогою мислення. Значення мислення в житті людини полягає в тому, що воно дає змогу: наукового

пізнання світу, передбачення і прогнозування розвитку подій; практичного опанування закономірностями дійсності, постановки їх на службу своїм потребам і інтересам. Мислення є підвалиною свідомої діяльності особистості, формуваннями її розумових та інших властивостей. Рівень його розвитку визначає, якою мірою людина здатна орієнтуватися в навколишньому світі, як вона опановує обставини і себе. Практика слугує джерелом мисленнєвої діяльності. Мислення породжується потребами людської практики й розвивається в процесі пошуку шляхів їх задоволення.

Н.А. Березовін визначає емоційні властивості особистості як психічні або фізіологічні реакції людини на вплив внутрішніх і зовнішніх подразників, які пов'язані із задоволенням або незадоволенням потреб. Емоції є конкретною формою психічного процесу переживання відчуттів. Наприклад, відчуття патріотизму, відповідальності за доручену роботу проявляються в психічному житті людей як потік емоційних переживань, які є різноманітними за своєю силою, тривалістю, складністю і навіть за своїм змістом [9, с. 89].

Що ж стосується вольових властивостей особистості, то питання, які стосуються цього аспекту, у світовій психології і філософії розв'язували по-різному. У психології часто виокремлюють три головні сфери: інтелектуальну, вольову і емоційну. Волю в психології найчастіше визначають:

- через вольові якості особистості – ініціативність, самовладання, витримку, наполегливість, рішучість, цілеспрямованість тощо;
- через довільну регуляцію поведінки, психічних процесів;
- через вольові дії, які визначають за такими ознаками: усвідомленість, цілеспрямованість, подолання перешкод, наявність вольового зусилля, ініціація дії, відсутність залежності від актуальної потреби.

Проте жодна з наведених ознак не є достатньою для визначення змісту волі і вольових якостей особистості, але разом вони відрізняють вольову дію в специфіці. На думку М.Й. Варія, воля є свідомим управлінням людиною своєю діяльністю та поведінкою, що виявляється у прийнятті рішення, подоланні

труднощів і перешкод на шляху до досягнення мети, виконання поставлених завдань [15, с. 151].

Мовні властивості є процесом використання людиною мови (системи кодів або знаків, яка історично склалася в певній спільноті людей як виявлення їхньої мови) [56, с. 139]. Формування найвищих психічних функцій і відчуттів (моральні, естетичні, інтелектуальні) у людини здійснюється тільки за допомогою мовлення. Якщо мовленнєві властивості людини не розвиваються, в такому випадку а ні моральні, а ні естетичні та інтелектуальні властивості людини навіть в самому примітивному вигляді не формуються.

Комунікативні властивості особистості – це стійкі характеристики особливостей поведінки людини в сфері спілкування, які є значущими для її соціального оточення.

У психолого-педагогічній літературі погляди вчених на тлумачення понять «комунікація» і «спілкування» можна розподілити за трьома напрямками: 1) Г.М. Андреева, С.У. Гончаренко, Б.Ф. Ломов, Л.А. Петровська, А.В. Петровський вважають, що поняття «спілкування» ширше за змістом, ніж «комунікація», оскільки спілкування – це складний процес, під час якого відбувається збагачення кожного з учасників за рахунок і обміну інформацією (комунікація), і сприйняття іншої людини (перцепція), і взаємного впливу (інтерація); 2) Н.П. Волкова, І.І. Зарецька, Є. П. Ільїн, Є.С. Рапацевич наполягають на тому, що поняття «комунікація» включає в себе більш вузьке «спілкування», оскільки акт спілкування входить до структури двостороннього обміну інформацією (комунікації) як в живій, так і в неживій природі та суспільстві; 3) Ф.С. Бацевич, Ж.М. Глозман та укладачі словників сучасної української мови, іншомовних слів визнають, що поняття «спілкування» та «комунікація» можна ототожнити, але тільки в лінгвістичному аспекті (педагогіка та психологія приділяють увагу визначенню сутності кожного з цих понять як особливих видів людської діяльності).

Визначення поняття «компетентність» також не є однозначним. Науковцями рівною мірою використовуються два близьких, але не тотожних

поняття: «компетентність» та «компетенція», хоча немає ще взаємоузгодженого підходу до їхньої систематизації.

Ми вважаємо, що професійна компетентність юриста, як рівень володіння необхідними знаннями та вміннями, включає в себе його компетенцію, тобто добру обізнаність із колом професійних повноважень, яка дозволяє фахово вирішити проблему.

Комунікативна компетентність майбутніх юристів визначається нами як складна інтегративна якість особистості, що характеризує рівень володіння знаннями та вміннями у сфері спілкування, достатній для вирішення професійних завдань.

Розглядаючи структуру комунікативної компетентності майбутнього юриста, ми виділяємо у ній три компоненти:

1) емоційний компонент включає в себе: мотиви вибору професії юриста; інтерес до обраної професії; комунікативні установки; професійні орієнтації юриста, які визначають спрямованість його спілкування, вибір способів взаємодії з іншими учасниками правовідносин;

2) поведінковий компонент має у своєму складі: вміння кодувати / декодувати вербальні і невербальні повідомлення; вміння адаптуватися в професійних ситуаціях; уміння справляти враження; вміння впливати на аудиторію;

3) когнітивний компонент містить: знання рідної та, як мінімум, однієї іноземної мови; знання психологічних особливостей спілкування; знання правил офіційної субординації; знання засобів впливу на аудиторію; знання способів встановлення психологічного контакту; соціокультурні знання реалій країни, мова якої вивчається.

Правомірним є виділення у структурі комунікативної компетентності також інтерактивної (способи взаємодії юриста з іншими людьми), комунікативної (способи передачі та отримання ним інформації), перцептивної складових (способи сприйняття юристом співрозмовника), оскільки явище

спілкування настільки багатостороннє, що допустимим є аналіз його складових із різних точок зору.

Вважаємо, що багатогранність комунікативної компетентності майбутніх фахівців, наявність у її складі цінностей, мотивів, установок, соціально-психологічних стереотипів, знань, умінь, навичок, дозволяє нам віднести її до складу ключових компетентностей людини.

Таким чином, визначені особливості явища комунікативної компетентності дозволяють нам зробити такі висновки: комунікативна компетентність майбутніх юристів – це складна інтегративна якість особистості, що характеризує рівень володіння знаннями та вміннями у сфері спілкування, достатній для вирішення професійних завдань.

Отже, з урахуванням цих властивостей особистості, вираховувалися середня оцінка кожної індивідуально-психологічної властивості та професійно-важливих якостей для досліджуваної групи студентів правників. В ході дослідження, професійні якості, які були визнані студентами необхідними (середня оцінка від «1,6» до «2»), було проаналізовано і розміщено за ієрархією. Професійно-значимі якості, згадувані студентами у відповідях на анкету, ми класифікували за їх належністю до вищезазначених компонентів психограми. Кількісні дані емпіричного дослідження, які будуть надалі наводитися в роботі, ілюструють як часто досліджувані виділяли той чи інший компонент психограми (при аналізі кількість окремих якостей, які складала той чи інший компонент до уваги не бралась, оскільки нас цікавили не окремі якості самі по собі, а їх віднесення досліджуваними до того чи іншого компоненту психограми).

Продіагностуємо рівень сформованості професійних якостей майбутнього юриста в умовах вищої школи.

Головним призначенням вищого навчального закладу є підготовка висококваліфікованого фахівця відповідно до нормативних вимог держави у сфері суспільної освіти, соціального замовлення на кількість та якість фахівців

у певних галузях життєдіяльності суспільства, потреб, інтересів, здібностей тих, хто прагне отримати вищу освіту.

Чим успішнішою буде професійна, громадська діяльність, у цілому життя випускників вищого навчального закладу, тим престижнішим у суспільстві буде образ останнього, що підвищуватиме його конкурентоспроможність на ринку освітніх послуг, який доволі динамічно формується. Молода людина за роки свого студентського життя має набути у вищому навчальному закладі таку сукупність професійних якостей, з якими вона може бути конкурентоспроможною на ринку праці. У цій сукупності професійних властивостей визначальною складовою є система знань за фахом. Адже лише за 4 – 5 років студент порівняно зі своїми ровесниками, які не навчаються у вищому навчальному закладі, переміщується до тих соціальних верств суспільства, де відкриваються нові можливості для набуття різноманітних і професійних статусів з виконанням престижних соціальних ролей, які дають змогу повною мірою максимально само реалізувати свій потенціал.

За результатами проведеного нами емпіричного дослідження, яке проводилося з метою з'ясування і дослідження уявлення у студентів юридичного факультету першого і четвертого курсу навчання про значимість індивідуально-психологічних властивостей і професійно-значущих якостей, та оцінка ієрархії цих властивостей і якостей у своїй майбутній професійній діяльності студентами (вибірка двадцять вісім осіб, студенти першого і четвертого курсу навчання). Професійно-значимі якості і індивідуально-психологічні властивості особистості, згадувані студентами у відповідях на анкету, ми класифікували за їх належністю до вище зазначених компонентів психограми: атенційні, спостережливість, мнемічні, моторні, сенсорні, імажнитивні, мисленневі, емоційні, вольові, мовні і комунікативні. Діагностуючи рівень сформованості професійних якостей у студентів юридичного факультету першого курсу навчання, які оцінювали і зіставляли значимість індивідуально-психологічних властивостей з майбутніми професійними задачами, ми отримали результати, які зображено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Результати діагностики сформованості рівня професійних якостей у майбутніх правників першого року навчання

№ питань анкети	Вибірка	Властивості особистості	Середній бал
1–4	14 ч.	Атенційні	1,46
5–10	14 ч.	Спостережливість	1,56
11–20	14 ч.	Мнемічні	1,51
21–30	14 ч.	Моторні	1,40
31–35	14 ч.	Сенсорні	0,94
36–40	14 ч.	Імажнитивні	1,45
41–50	14 ч.	Мислинневі	1,66
51–58	14 ч.	Емоціональні	1,43
59–68	14 ч.	Вольові	1,26
69–74	14 ч.	Мовні	1,47
75–83	14 ч.	Комунікативні	1,64

Як бачимо, оцінюючи професійно-важливі якості майбутнього юриста, конструюючи еталонний образ юриста-професіонала, студенти найчастіше називали: мислинневі якості, оскільки мислення є підвалиною свідомої діяльності особистості, формуваннями її розумових та інших властивостей. Рівень його розвитку визначає, якою мірою людина здатна орієнтуватися в навколишньому світі, як вона опановує себе і обставини. На думку студентів, за допомогою мислення людина пізнає істотні ознаки, що виявляються спільними для споріднених у тому чи іншому аспекті предметів, і осмислює їх узагальнено, оперуючи поняттями. Як зазначає О. Жорнова, мислення студентів та й людини взагалі нерозривно пов'язано з мовою, яка є знаряддям формування і способом існування думки, оскільки у слові закріплюється нагромаджений пізнавальний досвід, який при потребі людина використовує в своїй професійній діяльності [27, с. 95]. Мисленнєве

відображення дійсності має свої особливості, а саме: мислення виражається в опосередкованому характері мислинневого відображення дійсності (опосередкування можуть мати різний ступінь складності залежно від особливостей пізнавального завдання та предмета пізнання); мислення відображає істотні ознаки, які виражають сутність предметів і явищ, їхні причинно-наслідкові залежності; мислення має загальний характер відображення.

Комунікативні якості в системі професійних якостей майбутнього юриста посіли друге місце. Майбутні правники під комунікативними якостями розуміють стійкі характеристики особливостей поведінки людини у сфері спілкування, які є значущими у сфері соціального оточення. В діяльності юриста комунікативні якості є дуже важливими. Самі комунікативні якості мають фізіологічне і психічне походження і є взаємопов'язаними між собою. На думку О. Коркішко, у кожної людини є певний рівень розвитку комунікативних властивостей особистості, який характеризує можливості людини в плані спілкування і виражається в наявності систем комунікативних властивостей особистості, які знаходяться у певних взаємовідносинах друг з другом. Ці системи властивостей формуються в процесі розвитку студента. Як зазначає науковець, на формування комунікативних властивостей особистості студента роблять вплив як соціальні так і психологічні фактори в їх глибокому взаємозв'язку [35].

Важливою якістю майбутнього юриста студенти-першокурсники вважають спостережливість, яка є дуже необхідною в професійній діяльності юриста. Мнемічні, мовні, атенційні, імажнитивні, емоційні, моторні, вольові і сенсорні якості особистості, на думку майбутніх правників є менш значними в діяльності юриста.

Аналізуючи матеріали емпіричного дослідження, професійні якості, які є необхідними в діяльності правника, за результатами анкетування студентів першого року навчання, можна розташувати за ієрархією (рис. 2.1.).

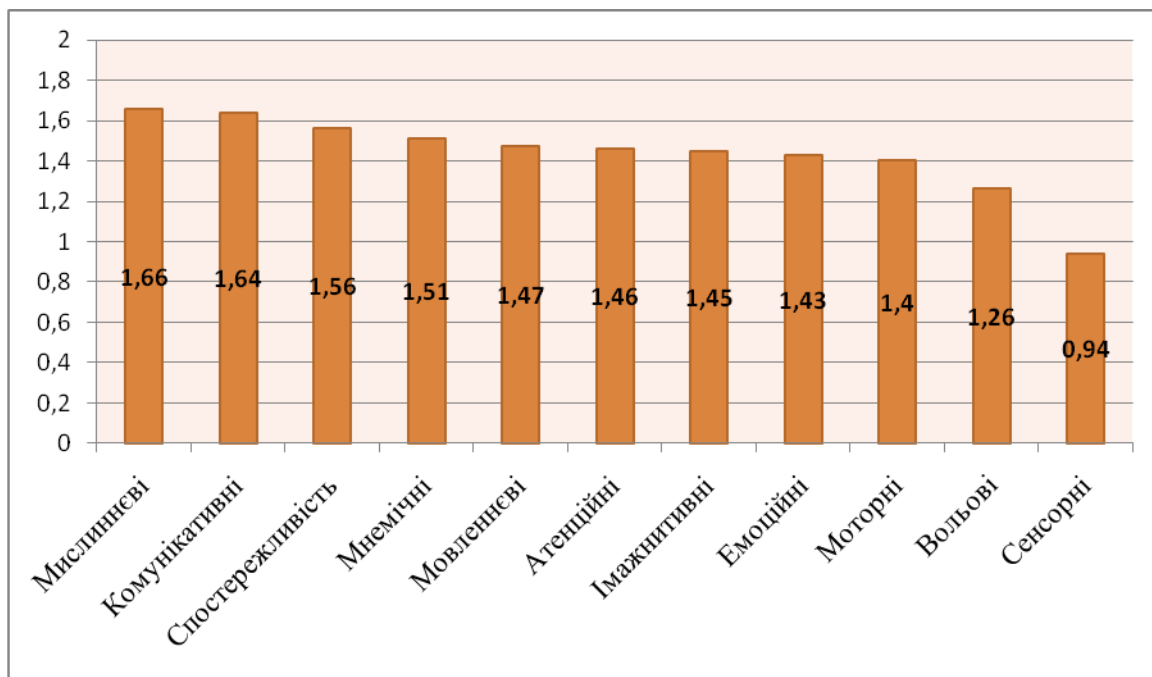

Рис. 2.1. Ієрархія професійних якостей майбутнього юриста, за результатами анкетування досліджуваних студентів першого курсу навчання

Суттєво відрізняються результати діагностики професійних якостей у студентів правознавців четвертого року навчання (вибірка 14 осіб). У студентів вже сформований світогляд, система цінностей і професійних якостей. Студенти юридичного факультету четвертого року навчання вже отримують освітньо-кваліфікаційний рівень та кваліфікацію. Як стверджує Л.П. Драмарецька, кваліфікація юриста є його професійною діяльністю на репродуктивному рівні, а професіоналізм юриста – це властивість його професійної культури [25, с. 67]. Юридична кваліфікація є спільною для всіх напрямів діяльності: ким би не працювала людина з вищою юридичною освітою (прокурором, слідчим, нотаріусом, суддею, юрисконсультантом, адвокатом), головним у її діяльності залишається юридична кваліфікація – вчинення дій, пов'язаних із встановленням тотожності фактів реальної дійсності, з відповідною правовою моделлю. Зважаючи на усю складність сучасного суспільного і правового життя, постійне ускладнення законодавства, юридична кваліфікація підноситься до рівня мистецтва. Кваліфікація юриста може бути визначена як нормативний рівень функціонування, тобто рівень

знань та навичок, необхідних кожному, хто займається юридичною діяльністю. Професіоналізм же – це рівень максимального використання службових засобів, а також власних здібностей. Професіоналізм в юридичній діяльності набувається з досвідом, який сприяє створенню запасу різноманітних прийомів рішення завдань, які постають перед ним. Звичайно, що для цього необхідний час, тому професіоналізм поряд із знаннями, уміннями і навичками передбачає досвід роботи в певній галузі на певній посаді. Але, як зазначає А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко, наявність досвіду не є головною умовою формування професіоналізму майбутнього спеціаліста, який проявляється в творчому виконанні службових обов'язків [41, с. 239].

Професіоналізм у юридичній сфері полягає у тому, що професія стає способом життя людини, її життєвою потребою. Юрист-професіонал – це людина, яка глибоко себе поважає, яка цінить своє «ремесло» і невіддільний від нього спосіб життя (побут, громадські справи, стиль та уклад життя).

Сформованість професійних якостей юриста Г.Х. Яворська вбачає у відповідності діяльності особливому рівню завдань, які приймаються на себе; у особливій кваліфікації осіб, які належать до цієї професії; у високій діловій комунікації, яка ґрунтується на науковій освіті; у наявності особливого професійного етносу, в основі якого лежить неекономічна орієнтація на цінності, які властиві усьому суспільству; у непартійній, діловій, професійній праці та особливому почутті обов'язку [75, с. 125].

Головними умовами становлення професіонала Ж.М. Алексеева вважає такі: «адекватна самооцінка і готовність до диференційованої оцінки свого рівня професіоналізму», «уявлення людини про професію, критерії оцінки самої професії, професіоналізму в ній, а також критерії оцінки професіонала в себе» [1, с. 36].

При діагностиці рівня сформованості професійних якостей у студентів юридичного факультету четвертого курсу навчання, які оцінювали і зіставляли значимість індивідуально-психологічних властивостей з майбутніми професійними задачами, ми отримали результати, які зображено у табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Результати діагностики сформованості рівня професійних якостей у студентів юридичного факультету четвертого року навчання

№ питань анкети	Вибірка	Властивості особистості	Середній бал
1–4	14 ч.	Атенційні	1,53
5–10	14 ч.	Спостережливість	1,34
11–20	14 ч.	Мнемічні	1,27
21–30	14 ч.	Моторні	0,82
31–35	14 ч.	Сенсорні	0,71
36–40	14 ч.	Імажнитивні	1,32
41–50	14 ч.	Мислинневі	1,58
51–58	14 ч.	Емоціональні	1,89
59–68	14 ч.	Вольові	1,91
69–74	14 ч.	Мовні	1,27
75–83	14 ч.	Комунікативні	1,56

Отже, як бачимо, професійно-значимі якості, оцінювані студентами при відповіді на анкету відрізняються від відповідей студентів правників першого року навчання. Найбільш важливими в структурі професійних якостей студенти вважають вольові, емоційні та мислинневі якості. Професійні якості юриста, можна розташувати за ієрархією таким чином (рис. 2.2.).

Більшість студентів на виході навчання провідними якостями в професійній юридичній діяльності вважають вольові і емоційні. Адже для досягнення поставленої мети людина проявляє ініціативу, напружує свої розумові і фізичні сили, долає труднощі, стримує пориви і бажання, які не сприяють успішному досягненню поставленої мети. Саме в таких проявах людської поведінки найяскравіше виявляється такий аспект психічного життя, як воля.

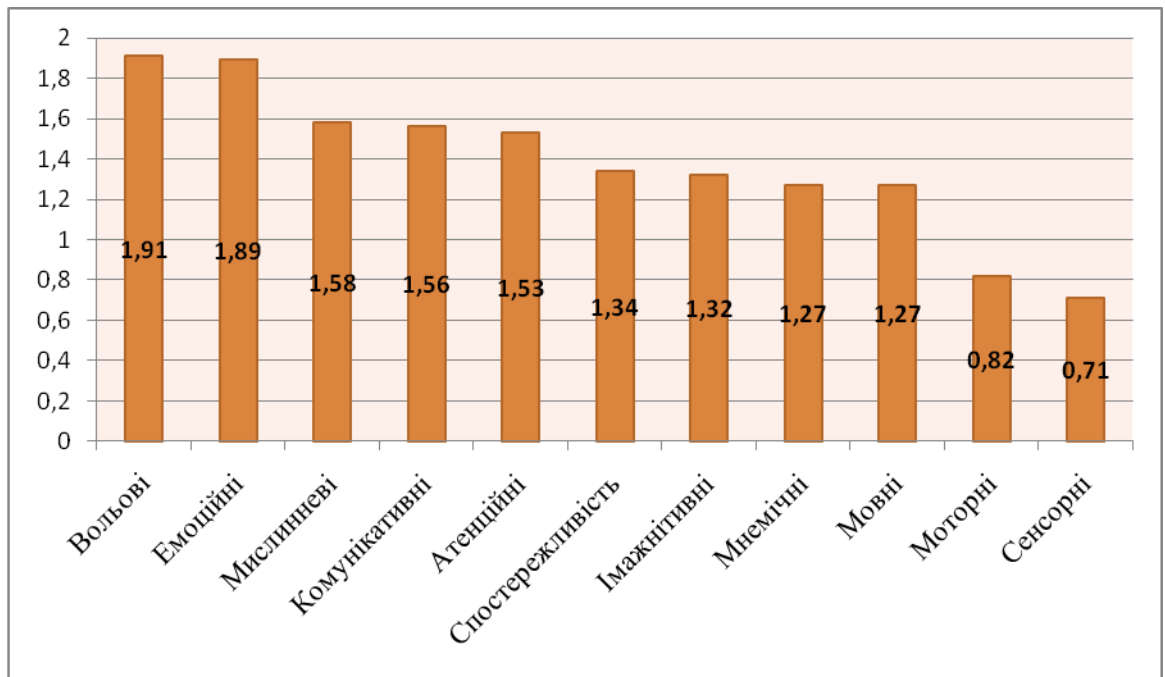

Рис. 2.2. Ієрархія професійних якостей майбутнього юриста, за результатами анкетування досліджуваних студентів четвертого курсу навчання

Як зазначають М.М. Фіцула, О.М. Степанов, виникнувши в процесі трудової діяльності, воля стала особливою формою активності особистості, яка зумовлюється поставленою метою. Воля є свідомою організацією і саморегуляцією людиною своєї діяльності і поведінки, спрямована на подолання труднощів при досягненні поставлених цілей [61, с.186].

Способи здійснення вольових актів у різних людей індивідуально-своєрідні. Набувши у поведінці людини визначеності і стійкості, вони перетворюються на характерні вольові якості особистості. Вольові якості – відносно стійкі, незалежні від конкретної ситуації психічні утворення, що засвідчують досягнутий особистістю рівень свідомої регуляції поведінки, її влади над собою. Таких якостей існує багато. Вони характеризують вольову діяльність людини у позитивному і негативному ракурсах. Найважливішими позитивними якостями є цілеспрямованість, принциповість, самостійність, витримка, рішучість, наполегливість та інші.

М.Й. Варій виокремлює у вольовому процесі чотири основні етапи (фази), які в складному вольовому акті постають у розгорнутому вигляді, у

простому – згорнутому: виникнення потягу і попереднє встановлення мети; розгляд і боротьба мотивів; прийняття рішення; виконання прийнятого рішення [15, с. 157].

Людина ніколи не може бути байдужою до предметів і явищ навколишньої дійсності, стосунків з іншими людьми, суспільних подій. Вони викликають задоволення чи незадоволення, сміх чи радість, здивування, горе, смуток тощо. У психологічній літературі різноманітні переживання, в яких виражається ставлення людини до того, що діється навколо неї, до інших людей і до самої себе, позначають поняттям «емоції».

Емоція – це узагальнена реакція, що виникає у відповідь на різні за характером екзогенні (ті, що йдуть з навколишнього середовища) і ендогенні (ті, що виходять з власних органів і тканин) сигнали, які обов'язково викликають певні зміни у фізіологічному стані організму. На думку Т.І. Сущенко, емоції відображають не предмети і явища, а їх об'єктивні відношення до потреб людини як організму; вони викликають у свідомості людини не образи предметів чи явищ, а переживання, тому не є формою пізнання [42, с. 305].

За результатами емпіричного дослідження, атенційні якості (тобто увага) в діяльності юриста займають провідне місце. Увага нерозривно пов'язана з діяльністю людини, в діяльності вона існує і нею підтримується. Послаблення її показників призводить до зниження якісних показників у роботі. Перебувати в стані напруженої уваги означає активно над чимось працювати. Як особливість психічного життя увага має суспільну природу, вона виникла в процесі праці й стала однією з його психологічних характеристик.

Найважливішими функціями уваги є регуляція діяльності та контроль за її перебігом. Від того, на чому і як зосереджується людина, залежить чіткість і повнота відчуттів, сприймання, думок. На відміну від певних пізнавальних процесів (сприймання, пам'яті, мислення) увага не має свого змісту. Як зазначає М.М. Фіцула, О.М. Степанов, вона виявляється у всіх пізнавальних процесах, характеризуючи динаміку їх перебігу [61, с. 110]. Суть уваги виявляється у

відбиранні значущих (що стосується важливих потреб на певний момент) впливів і гальмуванні несуттєвих, побічних. Завдяки цьому відображення стає чітким, а діяльність триває доти, доки не завершиться запланований акт поведінки чи не буде досягнуто поставленої мети.

Імажнитивні процеси займають провідне місце в структурі професійних якостей майбутнього правника, це ті процеси, які пов'язані з уявою. Уява завжди балансує на межі свідомого і несвідомого, одного асоціативного контексту та іншого, деструктивності та конструктивності. Тому вона створює широкий простір для розвитку людини. Уява належить до вищих пізнавальних процесів людини, вона є необхідним аспектом будь-якої діяльності, в тому числі і юридичної діяльності. Моторні і сенсорні якості, за результатами емпіричного дослідження, займають найнижче місце в ієрархії професійних якостей майбутнього юриста.

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

Важливим періодом у підготовці юриста до професійної діяльності є період навчання у вищому юридичному навчальному закладі, де закладаються теоретичні і практичні основи готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності, інакше кажучи, у процесі його професійної підготовки, що забезпечує «сукупність спеціальних знань, навичок і вмінь, що дають змогу виконувати роботу у визначеній галузі діяльності». Саме на цьому етапі формуються необхідні професійні якості майбутнього юриста.

Аналіз результатів емпіричного дослідження дає змогу зробити висновки, що професійно важливі якості є такими функціональними якостями і особистісними особливостями людини, які сприяють успішному виконанню професійної діяльності.

В ході емпіричного дослідження, яке проводилося з метою з'ясування і дослідження уявлення у студентів юридичного факультету першого і

четвертого курсу навчання про значимість індивідуально-психологічних властивостей і професійно-значущих якостей, та оцінки ієрархії цих властивостей і якостей у своїй майбутній професійній діяльності студентами (вибірка двадцять вісім осіб, студенти першого і четвертого курсу навчання). Професійно-значимі якості і індивідуально-психологічні властивості особистості, згадувані студентами у відповідях на анкету, ми класифікували за їх належністю до вище зазначених компонентів психограми: атенційні, спостережливість, мнемічні, моторні, сенсорні, імажнитивні, мисленневі, емоційні, вольові, мовні і комунікативні.

В ході дослідження вдалося встановити, що еталонний образ юриста-професіонала, та критеріїв його професійних якостей у студентів на вході і на виході навчання дещо різняться. Загальним є те, що обидві групи студентів на перший план в ієрархії професійних якостей висувають мисленневі якості (див. рис. 2.1., 2.2.). Праця юриста є глибоко інтелектуальною, і саме тому мисленневі якості посідають в ній провідне місце. Мислення – це суспільно зумовлений і нерозривно пов'язаний із мовленням психічний процес пошуків і відкриття суттєво нового, процес опосередкованого і узагальненого відображення дійсності в ході її аналізу та синтезу [15, с. 147].

У процесі мислення, спираючись на дані відчуттів і сприймань, людина виходить за межі чуттєвого пізнання і починає осягати такі властивості предметів і явищ, які безпосередньо не дано у чуттєвому відображенні. Отже, мислення розпочинається там, де чуттєве відображення є недостатнім, тому воно є вищою формою пізнавальної діяльності людини. Студенти першого року навчання вважають, що мислення є найважливішою професійно-важливою якістю в діяльності юриста, проте як у студентів четвертого року навчання на перший план висуваються вольові і емоційні якості.

Спільним є те, що досліджувані визначають необхідними і професійно-важливими комунікативні якості. Професійна юридична діяльність пов'язана із постійним спілкуванням юриста з людьми – колегами, клієнтами, учасниками справи і всіма особами, які мають відношення до

справи. Комунікативний аспект діяльності юриста передбачає наявність таких професійних якостей як: терпіння, ввічливість, тактовність, емоційна витримка, здатність викликати довіру та вміння слухати і говорити [58, с. 421].

В ході дослідження студенти правознавці визначили такі якості як мнемічні, спостережливість, атенційні, мовні, імажнітивні, бажаними, проте не абсолютно необхідними для успішного виконання професійної діяльності. Сенсорні й моторні якості досліджувані вважають непотрібними в юридичній діяльності.

Особлива важлива роль у формування майбутнього правника надається системі професійної підготовки фахівця, що являє собою двоєдиний процес навчання і виховання. Якщо освіта, головним чином спрямована на набуття знань і вироблення вмінь застосовувати їх на практиці, тобто забезпечує освіченість, то виховання передбачає формування особистісних рис та якостей, які характеризують виховання особи.

На думку Р.С. Гуріна, Т.Ю. Осипової, А.В. Семенової, особистість формується в умовах конкретно-історичного існування людини, в діяльності (трудовій, навчальній). Провідну роль у процесах формування особистості, її професійних якостей відіграють навчання і виховання, що здійснюються переважно в групах і колективах [56, с. 94].

Як зазначає М.О. Березовін, поняття «формування» означає процес цілеспрямованого впливу на людину. В тлумачних словниках слово «формувати» означає «надавати форму чому-небудь, певну визначену завершеність, тип [9, с. 191].

Поняття «формування особистості, формування її професійних якостей» вживається у двох значеннях. Перше – це формування особистості, її професійних якостей як розвиток, процес і результат. У цьому значенні формування особистості і її якостей є предметом психологічної науки, завдання якої з'ясування того, що є в наявності, чого можна досягти в умовах цілеспрямованих виховних і навчальних дій. Це є, власне психологічний підхід до формування особистості.

Друге значення – формування особистості як її цілеспрямоване виховання. Це педагогічний підхід до значення завдань і способів формування особистості. Цей підхід передбачає наявність з'ясування, що і як має бути сформовано в особистості для того, щоб вона відповідала суспільно обумовленим вимогам, що ставить перед нею суспільство.

Результатом процесів формування і розвитку особистості, її професійних якостей виступають кількісні і якісні зміни, які відбуваються під впливом засвоєння людиною соціального досвіду в його внутрішній (психологічній) сфері і характеризують її як особистість і індивідуальність [57, с. 63].

В педагогіці і психології виокремлюють таке поняття як всебічне формування особистості, під яким розуміють процес кількісних і якісних змін, які відбуваються при засвоєнні людиною (студентом) соціального досвіду в його знаннях, засобах діяльності, інтелектуальних, моральних, естетичних та фізичних якостях.

Джерелом, внутрішнім змістом формування особистості студента, його професійних якостей, на думку О.І. Передери, є такі внутрішні і зовнішні суперечності:

- у нервовій системі – між збудженням і гальмуванням;
- в емоційній сфері – між задоволенням і незадоволенням, радістю і горем;
- між спадковими даними і потребами виховання (дитина-інвалід завдяки вихованню досягає вищого рівня розвитку);
- між рівнем сформованості особистості і ідеалом (оскільки ідеал завжди досконаліший за конкретного вихованця, він спонукає особистість до самовдосконалення);
- між потребами особистості та моральним обов'язком (щоб потреба не вийшла за межі суспільних норм, вона «стримується» моральним обов'язком людини);

– між прагненнями особистості та її можливостями (коли індивід прагне досягти певних результатів у навчанні, а рівень його пізнавальних можливостей ще недостатній, йому потрібно по силенно працювати над собою) [43, с. 84].

Формування особистості залежить від спадковості, середовища і виховання [37, с. 345].

Що ж стосується педагогічних умов формування професійних якостей юриста, то цікавою є авторська позиція В.М. Савіщенко, яка виділяє п'ять педагогічних умов формування професійних якостей юриста [55, с. 284].

Як зазначає автор, результати теоретичних і експериментальних досліджень у цій галузі дали змогу встановити, що визначальними педагогічними умовами, які сприяють формуванню у студентів професійно важливих якостей юриста є гуманізація педагогічного процесу, яка спрямована на створення психологічно комфортного клімату між усіма учасниками навчально-виховного процесу (студентами, батьками, педагогами, технічним персоналом, адміністрацією). Дискусії, монографії і статті з питань гуманізації системи освіти(Г. Балл, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Гончаренко та ін.) відображають широкий спектр думок щодо сутності цього поняття, але всі вони збігаються в тому, що гуманізація освіти пов'язана з активізацією внутрішніх сил і творчих здібностей студентів, наданням їм інтелектуальної свободи. Суб'єкт-суб'єктні відносини між викладачем і студентами є основою формування професійно значущих якостей юриста, конфронтації протиставлене співробітництво, діалог. Такий психологічний клімат довіри між учасниками освітнього процесу сприяє вільному вибору дій у навчанні, дає змогу виявляти творчі здібності, активність і самостійність у кожного.

Другою із сукупності визначальних педагогічних умов формування професійно значущих якостей юриста, на думку В.М. Савіщенко, виступає вдосконалення змісту юридичної світи через раціональне поєднання циклу гуманітарної, соціально-економічної, природничо-наукової, професійної та практичної підготовки [55, с. 285].

Навчальні дисципліни, що утворюють цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки, мають сприяти формуванню професійних якостей юриста за допомогою неюридичних знань. Філософія, логіка, психологія, педагогіка та інші дисципліни повинні гармонійно доповнювати юридичну освіту, а не існувати паралельно, відірвано від професійної підготовки. Отже, дисципліни циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки повинні бути обов'язково професійно орієнтованими, враховувати предметну сферу юриспруденції, особливості юридичної діяльності.

Дисципліни циклу професійної та практичної підготовки згруповані в модулі: історико-теоретичний, державно-правовий, цивільно-правовий, кримінально-правовий, міжнародний. Вони містять фундаментальні юридичні знання, без яких неможливо стати юристом. Ці дисципліни з одного боку мають забезпечити з одного боку, якісну фундаментальну професійну підготовку, а з іншого – формування професійно значущих якостей, які дадуть змогу юристу успішно виконувати професійні обов'язки і досягти майстерності і професіоналізму.

Третьою педагогічною умовою формування професійно значущих якостей юриста слід вважати взаємодію вищих навчальних закладів з дошкільними, загальноосвітніми закладами та підприємствами.

Головним призначенням вищого навчального закладу є підготовка висококваліфікованого фахівця відповідно до нормативних вимог держави у сфері вищої освіти, соціального замовлення на кількість та якість фахівців у певних галузях життєдіяльності суспільства, потреб, інтересів, здібностей тих, хто прагне отримати вищу освіту.

Професійна підготовка – «це система організаційних і педагогічних заходів, що забезпечують формування в особистості професійної спрямованості, знань, навичок, умінь і професійної готовності» [51, с. 110].

Якість підготовки фахівця з вищою освітою залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед зовнішніх такі: соціально-економічні, політичні, культурні, освітня політика, стратегії розвитку вищої освіти,

соціальне замовлення на фахівців з вищою освітою; до внутрішніх належать: якість визначення кінцевого результату підготовки фахівців (модель особистості, рівень підготовки, професійна компетентність випускника), визначення стратегій розвитку вищого навчального закладу, що забезпечують бажаний результат; якість управління вищим навчальним закладом та його підсистемами; якість навчального та виховного процесів; якість умов освітньої діяльності; компетентність суб'єктів освітнього процесу (керівників, педагогічних працівників, студентів), наявність механізмів регулювання відповідності результатів підготовки фахівців до вимог держави, суспільства, особистості.

На думку Г.М. Полякової, підготовка висококваліфікованого фахівця здійснюється в освітньому середовищі вищого навчального закладу, яке має свою структуру, характеристики, особливості і безпосередньо та опосередковано впливає на становлення майбутнього фахівця, формування його професійної компетентності [45, с. 78].

А.В. Хуторський визначає освітнє середовище як систему впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, наявних у соціальному і просторовому предметному оточенні [46, с. 89].

Під освітнім середовищем вищого навчального закладу розуміють:

- 1) підсистему соціокультурного середовища (на глобальному, регіональному та локальному рівнях);
- 2) систему впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, наявних у соціальному і просторово-предметному оточенні;
- 3) природне чи штучно створене соціокультурне середовище студента, що включає різні види засобів і змісту освіти, які здатні забезпечити активну продуктивну діяльність майбутніх фахівців;
- 4) сукупність матеріальних, виховних і емоційно-психологічних умов, у яких проходить навчально-виховний процес, і факторів, що сприяють і перешкоджають досягненню його ефективності;

5) сукупність матеріальних факторів освітнього процесу та міжособистісних відносин, які встановлюють суб'єкти навчання у процесі своєї взаємодії.

В освітньому середовищі виділяють такі компоненти: суб'єктний (суб'єктами освітнього середовища є керівники, педагогічні працівники, студенти); соціальний (соціальне оточення, взаємодія суб'єктів освітньої діяльності); просторово-предметний (фізичне оточення). Основними характеристиками освітнього середовища є відкритість, системність, насиченість, структурованість, адаптивність [45, с. 84].

Отже, бачимо, що освітнє середовище є відкритою, складною, інтегративною, динамічною системою. Чинниками управління розвитком освітнього середовища мають бути: управління організаційною поведінкою та змінами; формування та розвиток організаційної культури, інтелектуального капіталу вищого навчального закладу, управління знаннями, розвиток локальних середовищ (навчального, інформаційного, рефлексивного, інноваційного). Управління розвитком освітнього середовища має здійснюватися у напрямках його насичення, диверсифікації, створення умов для можливості побудови індивідуальної траєкторії формування особистості фахівця, його самовизначення, самореалізації, задоволення освітніх і особистих потреб. Освітнє середовище у цілому та кожен з його компонентів окремо впливають на формування професійної компетентності майбутнього фахівця.

Четвертою педагогічною умовою формування професійно значущих якостей юриста є врахування специфіки цього процесу. Початком формування якості, є розуміння факту, явища чи події. Наступним етапом виникнення позитивного ставлення до усвідомлюваного, надалі має відбуватися синтез інтелектуальних, емоціональних, емоційних, вольових і мотиваційних процесів, що призводять до стійкого утворення – якості. Отже, специфіка процесу формування професійних якостей вимагає єдності процесів навчання і виховання.

П'ятою педагогічною умовою формування професійно значущих якостей юриста є поєднання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій з традиційними методами професійного навчання. Інформаційні та комунікаційні технології дають змогу надзвичайно швидко опанувати певну систему знань, але така «технологічна» підготовка осторонь залишає формування професійно важливих якостей, створює загрозу підготовки спеціалістів з кримінальною мотивацією, пророками правосвідомості, схильністю до авантюризму, отримання задоволення від влади над людьми тощо.

Як зазначають В.В. Приходько, С.Ю. Шевченко, О.І. Яковлев, багато пропонованих нині так званих педагогічних технологій описують певний комунікативний процес передачі інформації студентам, причому передачі технічної, безпристрасної, не запрограмованої на перетворення інформації у знання і вміння, що суперечить сучасним цілям концепцій вищої освіти, управління її якістю в умовах приєднання України до Болонського процесу. Для застосування подібних «технологій» не потрібен творчий підхід, особлива майстерність, викладацький талант тощо, та й за своєю сутністю вони швидше є комунікаційними технологіями, а не педагогічними [47, с. 41].

Дефініція поняття «педагогічна технологія» Г.М. Романовою розкривається як «упорядкована система дій, виконання яких приводить до гарантованого досягнення педагогічних цілей діяльності», це педагогічно, валеологічно та економічно обґрунтований процес гарантованого досягнення результатів навчання. Будь-яка технологія навчання має відповідати основним критеріям технологічності: концептуальності, системності, керованості, ефективності, відтворюваності, корегованості [48, с. 172].

Особа, яка присвячує себе справі освіти, неодмінно має бути суб'єктом освітньої діяльності. «Під примусом», без свідомої, непростой, тривалої внутрішньої роботи з формування свого майбутнього образу суб'єкт освітнього процесу не формується, адже йому потім належить ще не раз уточнювати цей образ і докладати значних зусиль, аби з ним врешті-решт «злитись». Тобто поза

станом суб'єктності, без докладання людиною зрозумілих їй і цілеспрямованих зусиль результату освіти – освіченості вона набути не зможе.

Не один лише стан освіченості, але й новий ступінь розвитку особистості, набувається саме суб'єктом навчального процесу, яким неодмінно має стати студент. Цей процес має назву «навчальна діяльність студента», він поступово перетворюватиме саме діючу людину в якісно іншу.

А.І. Комишан слушно вказує на розгорнуту структуру діяльності студента, до якої входить також наукова, науково-технічна, суспільна діяльність, діяльність з розвитку особистих професійних якостей тощо, але стрижнем для усіх інших складових є саме навчальна діяльність [34].

Таким чином навчальна діяльність передбачає перш за все самовизначення особистості щодо статусу студента. Відтак, спроба звести навчальну діяльність до самого лише відвідування занять не є простою термінологічною неточністю.

В.В. Приходько, С.Ю. Шевченко, О.І. Яковлев розробили педагогічну технологію сприяння формуванню навчальної діяльності студентів, її концепцію і логіку обґрунтували наведеними нижче міркуваннями [47, с. 43].

Педагогічна технологія має застосовуватися під час опанування студентами різних навчальних дисциплін, у програмі яких передбачена необхідність значної самостійної роботи студентів. Невід'ємною складовою педагогічної технології на початку вивчення дисципліни має стати повідомлення та обговорення викладачем разом зі студентами їхнього освітнього рейтингу, а також наперед чітке визначення умов, за яких кожен студент отримає оцінку (за шкалою «незадовільно» – «відмінно»). Тобто власне усвідомлення має забезпечити кожному студентові розуміння того, що дотримання включених у рейтинг вимог (не лише відвідування навчальних занять без пропусків, але й систематична активність на заняттях, що виявляється у формі регулярних доповідей за заздалегідь підготовленими темами тощо) забезпечуватиме можливість отримання бажаної для нього відмінної оцінки незалежно від наявної позиції в рейтингу. Студенти мають

усвідомити, що за рівнем складності навчальні завдання та доручення викладача є для них посильними, і справа не в тому, якими здібностями до навчання вони наділені, а в можливості реалізації бажання працювати у навчальному процесі з отриманням відповідного позитивного результату.

Таким чином, ми цілком згодні з висновками В.М. Савіщенко стосовно того, що неодмінною педагогічною умовою забезпечення належної ефективності навчально-виховного процесу виступає гармонійна єдність таких визначальних чинників, як зміст освіти, особистість викладача, застосуванні педагогічних технологій та освітнє середовище та гуманізація навчального процесу.

В результаті емпіричного дослідження нами було встановлено, що на формування професійних якостей майбутнього юриста впливають як зовнішні так і внутрішні фактори, а також всі предмети які вивчаються студентами у процесі учбової діяльності. Філософські, наукові, політичні, економічні, правові, етичні, естетичні знання дають узагальнену наукову картину оточуючого світу, яка складається в процесі засвоєння студентами навчального матеріалу. Робота з формування у студентів професійних якостей повинна доповнюватися і розширюватися на заняттях та в процесі поза аудиторної діяльності.

На думку О.П. Заболотської, формуванню професійних якостей у студентів сприяють наступні дидактичні і виховні умови:

- 1) розвиток активності і пізнавальної самостійності учнів як умови міцного засвоєння знань та необхідних якостей;
- 2) забезпечення наукової доказовості, логічної переконливості і несуперечності теоретичних висновків і фактів об'єктивної дійсності;
- 3) здійснення в процесі навчання між предметних зв'язків;
- 4) забезпечення зв'язку навчання з реальним життям, залучення студентів до активної суспільно-корисної діяльності [29, с. 91].

Цілеспрямована робота з формування у студентів необхідних професійних якостей повинна починатися з першого курсу. В процесі

організації навчально-пізнавальної діяльності педагогам необхідно прагнути до того, щоб у студентів формувалися професійні якості.

М.Й. Варій та В.Л. Ортинський визначають, що формування особистості майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі повинно бути творчим [14, с. 345].

У процесі підготовки спеціаліста у вищому закладі освіти розвиток його професійних умінь і творчих здібностей проходить п'ять етапів (рівнів).

На інтуїтивному рівні студенти виявляють сукупність «перед професійних» умінь. Приступаючи до вирішення професійної проблеми, вони не усвідомлюють її навіть як задачу, а діють інтуїтивно, часто не вміючи пояснити чому роблять це саме так, а не інакше, і чого прагнуть досягти.

На репродуктивному рівні студенти, розв'язуючи професійну задачу, не виходять за межі суворо регламентованих інструкцій і правил, надають перевагу роботі зі підказкою, існуючими шаблонами і стандартами.

Досягнення репродуктивно-творчого рівня означає, що студенти задовільно справляються з вирішенням типових проблем. Однак у складних і неорієнтованих ситуаціях вони орієнтуються важко.

Творчо-репродуктивний рівень передбачає, що студенти мають достатньо сформовану систему знань, умінь та навичок, які дають змогу в основному виконувати професійні функції. У змінених ситуаціях вони, як правило, не шукають оригінальних способів розв'язання задач. На цьому рівні недостатньо розвинута здатність до прогнозування виробничих процесів.

Творчий рівень є найвищим у розвитку фахових умінь і навичок. Досягнувши його студенти виявляють виражену професійну спрямованість особистості, добре розвинуті професійні вміння, їм властивий пошук нових методик, засобів і прийомів роботи.

Робота з формування творчої особистості майбутнього фахівця може здійснюватись в багатьох напрямках. Перед усім під час лекцій, практичних і лабораторних занять доцільно розв'язувати навчально-пізнавальні задачі, які сприяють проникненню в суть основних питань майбутньої професійної

діяльності. Важливим є спостереження і аналіз виробничих процесів чи їх етапів під час навчальної практики [19, с. 130]. Згодом студенти під керівництвом викладачів можуть здійснювати фрагменти майбутньої професійної діяльності, обговорювати їх на навчальних заняттях і впроваджувати в свою подальшу діяльність. Неоціненне значення для формування професійних якостей майбутнього правника має залучення його до науково-дослідної роботи і вирішення наукових проблем з підвищення ефективності навчальної і практичної діяльності.

2.3. Методичні рекомендації щодо впровадження виявлених педагогічних умов формування професійних якостей майбутнього юриста у навчально-виховний процес вищої школи

Сучасна освіта орієнтується на особистість як на певний комплекс пізнавальних, професійних, особистих та комунікативних характеристик індивіда. Фундаментальними якостями людини виявляються саме особисті, які закладаються в процесі первинної соціалізації в сім'ї та вторинної соціалізації в системі формальної освіти. Саме особисті якості визначають і комунікативні і професійні, тобто те, як виконуються професійні функції. Протягом усього життя, в тому числі і у системі формальної освіти, формуються професійні якості юриста і комунікативні навички, вміння спілкуватися з іншими, будувати стосунки, працювати командою тощо.

Кваліфікованим фахівцем людину робить система специфічних знань, навичок і вмінь, набутих в системі професійного навчання. В дослідженні ми погоджуємося з позицією В.М. Савіщенко, яка виділяє п'ять педагогічних умов формування професійних якостей юриста [42, с. 284].

Результати теоретичних і експериментальних досліджень у цій галузі дали змогу встановити, що визначальними педагогічними умовами, які сприяють формуванню у студентів професійно важливих якостей юриста є

гуманізація педагогічного процесу, яка спрямована на створення психологічно комфортного клімату між усіма учасниками навчально-виховного процесу (студентами, батьками, педагогами, технічним персоналом, адміністрацією). Суб'єкт-суб'єктні відносини між викладачем і студентами є основою формування професійно значущих якостей юриста, конфронтації протиставлене співробітництво, діалог. Такий психологічний клімат довіри між учасниками освітнього процесу сприяє вільному вибору дій у навчанні, дає змогу виявляти творчі здібності, активність і самостійність у кожного.

Другою із сукупності визначальних педагогічних умов формування професійно значущих якостей юриста, виступає вдосконалення змісту юридичної освіти через раціональне поєднання циклу гуманітарної, соціально-економічної, природничо-наукової, професійної та практичної підготовки.

Навчальні дисципліни, що утворюють цикл гуманітарної та соціально-економічної підготовки, мають сприяти формуванню професійних якостей юриста за допомогою неюридичних знань. Філософія, логіка, психологія, педагогіка та інші дисципліни повинні гармонійно доповнювати юридичну освіту, а не існувати паралельно, відірвано від професійної підготовки. Отже, дисципліни циклу гуманітарної та соціально-економічної підготовки повинні бути обов'язково професійно орієнтованими, враховувати предметну сферу юриспруденції, особливості юридичної діяльності.

Дисципліни циклу професійної та практичної підготовки згруповані в модулі: історико-теоретичний, державно-правовий, цивільно-правовий, кримінально-правовий, міжнародний. Вони містять фундаментальні юридичні знання, без яких неможливо стати юристом. Ці дисципліни з одного боку мають забезпечити з одного боку, якісну фундаментальну професійну підготовку, а з іншого – формування професійно значущих якосте, які дадуть змогу юристу успішно виконувати професійні обов'язки і досягти майстерності і професіоналізму.

Третьою педагогічною умовою формування професійно значущих якостей юриста слід вважати взаємодію вищих навчальних закладів з дошкільними, загальноосвітніми закладами та підприємствами.

Головним призначенням вищого навчального закладу є підготовка висококваліфікованого фахівця відповідно до нормативних вимог держави у сфері вищої освіти, соціального замовлення на кількість та якість фахівців у певних галузях життєдіяльності суспільства, потреб, інтересів, здібностей тих, хто прагне отримати вищу освіту.

Якість підготовки фахівця з вищою освітою залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх чинників. Серед зовнішніх такі: соціально-економічні, політичні, культурні, освітня політика, стратегії розвитку вищої освіти, соціальне замовлення на фахівців з вищою освітою; до внутрішніх належать: якість визначення кінцевого результату підготовки фахівців (модель особистості, рівень підготовки, професійна компетентність випускника), визначення стратегій розвитку вищого навчального закладу, що забезпечують бажаний результат; якість управління вищим навчальним закладом та його підсистемами; якість навчального та виховного процесів; якість умов освітньої діяльності; компетентність суб'єктів освітнього процесу (керівників, педагогічних працівників, студентів), наявність механізмів регулювання відповідності результатів підготовки фахівців до вимог держави, суспільства, особистості.

На думку Г.М. Полякової, підготовка висококваліфікованого фахівця здійснюється в освітньому середовищі вищого навчального закладу, яке має свою структуру, характеристики, особливості і безпосередньо та опосередковано впливає на становлення майбутнього фахівця, формування його професійної компетентності [45, с. 78]. В освітньому середовищі виділяють такі компоненти: суб'єктний (суб'єктами освітнього середовища є керівники, педагогічні працівники, студенти); соціальний (соціальне оточення, взаємодія суб'єктів освітньої діяльності); просторово-предметний (фізичне

оточення). Основними характеристиками освітнього середовища є відкритість, системність, насиченість, структурованість, адаптивність.

Таким чином, освітнє середовище є відкритою, складною, інтегративною, динамічною системою. Чинниками управління розвитком освітнього середовища мають бути: управління організаційною поведінкою та змінами; формування та розвиток організаційної культури, інтелектуального капіталу вищого навчального закладу, управління знаннями, розвиток локальних середовищ (навчального, інформаційного, рефлексивного, інноваційного). Управління розвитком освітнього середовища має здійснюватися у напрямках його насичення, диверсифікації, створення умов для можливості побудови індивідуальної траєкторії формування особистості фахівця, його самовизначення, самореалізації, задоволення освітніх і особистих потреб. Освітнє середовище у цілому та кожен з його компонентів окремо впливають на формування професійної компетентності майбутнього фахівця.

Четвертою педагогічною умовою формування професійно значущих якостей юриста є врахування специфіки цього процесу. Початком формування якості, є розуміння факту, явища чи події. Наступним етапом виникнення позитивного ставлення до усвідомлюваного, надалі має відбуватися синтез інтелектуальних, емоціональних, емоційних, вольових і мотиваційних процесів, що призводять до стійкого утворення – якості. Отже, специфіка процесу формування професійних якостей вимагає єдності процесів навчання і виховання.

П'ятою педагогічною умовою формування професійно значущих якостей юриста є поєднання сучасних інформаційних і комунікаційних технологій з традиційними методами професійного навчання. Інформаційні та комунікаційні технології дають змогу надзвичайно швидко опанувати певну систему знань, але така «технологічна» підготовка осторонь залишає формування професійно важливих якостей, створює загрозу підготовки спеціалістів з кримінальною мотивацією, пророками правосвідомості, схильністю до авантюризму, отримання задоволення від влади над людьми

тощо. Багато пропонованих нині так званих педагогічних технологій описують певний комунікативний процес передачі інформації студентам, причому передачі технічної, безпристрасної, не запрограмованої на перетворення інформації у знання і вміння, що суперечить сучасним цілям концепцій вищої освіти, управління її якістю в умовах приєднання України до Болонського процесу.

Будь-яка технологія навчання має відповідати основним критеріям технологічності: концептуальності, системності, керованості, ефективності, відтворюваності, корегованості. Особа, яка присвячує себе справі освіти, неодмінно має бути суб'єктом освітньої діяльності. «Під примусом», без свідомої, непростої, тривалої внутрішньої роботи з формування свого майбутнього образу суб'єкт освітнього процесу не формується, адже йому потім належить ще не раз уточнювати цей образ і докладати значних зусиль, аби з ним врешті-решт «злитись». Тобто поза станом суб'єктності, без докладання людиною зрозумілих їй і цілеспрямованих зусиль результату освіти – освіченості вона набути не зможе. Не один лише стан освіченості, але й новий ступінь розвитку особистості, набувається саме суб'єктом навчального процесу, яким неодмінно має стати студент. Цей процес має назву «навчальна діяльність студента», він поступово перетворюватиме саме діючу людину в якісно іншу.

Педагогічна технологія має застосовуватися під час опанування студентами різних навчальних дисциплін, у програмі яких передбачена необхідність значної самостійної роботи студентів. Невід'ємною складовою педагогічної технології на початку вивчення дисципліни має стати повідомлення та обговорення викладачем разом зі студентами їхнього освітнього рейтингу, а також наперед чітке визначення умов, за яких кожен студент отримає оцінку (за шкалою «незадовільно» – «відмінно»). Тобто власне усвідомлення має забезпечити кожному студентові розуміння того, що дотримання включених у рейтинг вимог (не лише відвідування навчальних занять без пропусків, але й систематична активність на заняттях, що виявляється у формі регулярних доповідей за заздалегідь підготовленими

темами тощо) забезпечуватиме можливість отримання бажаної для нього відмінної оцінки незалежно від наявної позиції в рейтингу. Студенти мають усвідомити, що за рівнем складності навчальні завдання та доручення викладача є для них посильними, і справа не в тому, якими здібностями до навчання вони наділені, а в можливості реалізації бажання працювати у навчальному процесі з отриманням відповідного позитивного результату.

ВИСНОВКИ

Юридичні професії в сучасному суспільстві вважаються престижними, однак багато студентів, обираючи професію юриста, не мають уявлення про складність юридичної діяльності, якою їм доведеться займатися в майбутньому, а також про вимоги, які будуть висуватися до них після закінчення вузу. Для того, щоб бути професіоналом, необхідно, починаючи зі студентської лави, протягом всього професійного життя формувати і вдосконалювати професійно значущі якості у відповідності до конкретного обраного напрямку професійної діяльності.

Професійна юридична діяльність відрізняється складністю і багатогранністю. В процесі професійної підготовки юристів є дуже великою і відповідальною роль вищого навчального закладу, який повинен розвинути в процесі навчання і виховання в особистості юриста професійно важливі якості, уміння і навички, які є адекватними вимогам юридичної діяльності. Вузівський етап у формуванні професійних якостей майбутнього юриста вимагає вироблення певної системи професійної підготовки фахівця-юриста. Мета професійної підготовки представника юридичної галузі виступає як проект дій і очікуваний результат, що визначають характер і систему, упорядкованість, зміст форм, методів і технологій різних етапів становлення юристів.

Підготовка студентів на правничих факультетах або у вищих навчальних закладах юридичного профілю має будуватися з урахуванням соціального замовлення та має бути максимально спрямованою на майбутні фахові потреби правника, формувати такий високий рівень професійної та загальної культури, фахової компетентності, який дасть змогу підтримувати високий професіоналізм в будь-якій сфері юридичної діяльності на рівні вимог суспільства, що зростають, професійної корпорації, споживачів професійних правничих послуг.

В роботі нами було досліджено процес підготовки майбутніх юристів у вищому навчальному закладі відповідно до стандартів юридичної освіти, до потреб держави і суспільства, педагогічні умови формування професійних якостей майбутнього юриста в процесі його підготовки у вищій школі.

В усіх професіях юридичної спеціалізації, саме особисті і професійні якості, внутрішні настанови, спадкові чи придбані імперативи життєвої поведінки визначають відношення майбутнього фахівця до своєї справи, до використання ним своїх професійних знань.

Під професійно-важливими якостями юриста розуміють такі функціональні якості і особистісні особливості людини, які сприяють успішному виконанню своєї професійної діяльності. Процес професійної підготовки майбутнього представника юридичної галузі є інтегративним, оскільки його стрижнем є формування професійної компетентності особистості юриста, що, за визначенням О.Ф. Скакун, є «показником професійної практичної діяльності юриста, його майстерності».

Юристи, як правило, мають різний рівень підготовленості, неоднакові можливості. Кожен з них переслідує свої особистісні інтереси наряду з суспільними. Всі разом вони здійснюють професійну діяльність, яка впливає на якість життя у суспільстві та його правову культуру.

В структуру професійно-значущих якостей фахівця у галузі права входять такі групи якостей:

1) Професійно-ділові, які полягають у глибокій повазі до законів, працездатності, відповідальності за долі людей, любов до своєї професії, здатність самокритично оцінити свою діяльність, дисциплінованість і пунктуальність в роботі.

2) Морально-етичні, серед яких провідними є високі етичні погляди, принциповість, відповідальність за роботу яка виконується, здатність брати відповідальність на себе, гуманістична спрямованість особистості, наявність сформованої системи моральних цінностей, духовність.

3) Інтелектуальні якості: здатність відрізнати суттєву інформацію від несуттєвої, головне від другорядного, ерудиція, логічність, незалежність мислення, здоровий глузд, розсудливість, гнучке мислення (здатність розглядати питання з різних сторін), конструктивність і прогностичний характер мислення, спостережливість, продуктивна пам'ять.

4) Емоційно-вольові якості: здатність в складних умовах залишатися терпеливим, витриманим, врівноваженим, з повагою ставитися до інших осіб.

5) Організаційні якості. Для більшості юридичних професій організаційна діяльність, як правило, має два аспекти: організація власної роботи, на протязі доби, тижня, організація роботи по певній справі в умовах ненормованої робочої доби; організація сумісної роботи з іншими особами, органами і посадовими особами.

Індивідуально-особистісні риси майбутнього фахівця-правознавця займають провідне місце у структурі професійно-значущих якостей юриста, оскільки виконання професійних задач в усіх сферах юридичної діяльності неможливе без наявності та відповідного розвитку індивідуальних професійно-необхідних психологічних якостей особистості. До індивідуальних особистісних якостей особи можна віднести: організованість, впевненість в собі, чесність та порядність, відповідальність, акуратність, ерудованість, ділову хватку, об'єктивність, комунікабельність, гарну інтуїцію, емоційно-психічну стійкість; енергійність; наполегливість і принциповість; прагнення до самовдосконалення; вміння швидко відновлювати працездатність.

Формування особистості юриста-професіонала – це складний процес перетворення вимог сучасного законодавства, певних відомчих установ, а також моральних, психологічних, політичних і естетичних норм в переконання, звички, особистісні професійні якості, навички і уміння у відповідності з його спеціалізацією. Підвищення якості праці юриста неможливе без урахування індивідуальних особливостей його особистості і відповідності особистісних і професійних якостей вимогам юридичної професії.

В особистісному плані, як і в інтелектуальному, розвиток студента йде від мимовільності, імпульсивності, ситуативності, реакції поведінки та поведінки в цілому до його доцільності і урегульованості. Довільність і саморегуляція є основними напрямками інтелектуально-особистісного розвитку студента. Virізняють дві групи засобів психолого-педагогічного впливу на студентів: 1) продуктивні (переконання, прохання заохочення й укріплення віри у власні сили, моделювання ситуації успіху в навчанні; 2) гальмуючі (попрікання, натяк, іронія, попередження, осуд, наказ, обурення тощо). Ефективне поєднання продуктивних і гальмуючих методів впливу забезпечує оптимальну мотивацію, що сприяє розвитку позитивних якостей і перешкоджає утворенню негативних. Співвідношення між ними на практиці має змінюватися залежно від завдань навчання й виховання.

За результатами теоретичного аналізу літератури, в якій знайшли висвітлення професійно-важливі якості майбутнього юриста, ми провели емпіричне дослідження, метою якого було з'ясувати і дослідити уявлення у студентів юридичного факультету першого і четвертого курсу навчання про значимість індивідуально-психологічних властивостей і професійно-значущих якостей, та оцінка ієрархії цих властивостей і якостей у своїй майбутній професійній діяльності студентами (вибірка 28 осіб).

За результатами емпіричного дослідження, ми встановили, що структура професійних якостей майбутніх правників на вході і на виході навчальної діяльності суттєво різниться. Будуючи ієрархію професійних якостей майбутнього юриста, згідно з матеріалами анкетування, ми встановили, що в професійній юридичній діяльності, на думку студентів необхідними є мисленнєві, емоційні та вольові властивості. Значними є комунікативні, атенційні мнемічні, імажнитивні властивості.

Ми розробили систему педагогічних умов, згідно з якими необхідними для розв'язання досліджуваної проблеми неодмінними педагогічними умовами забезпечення належної ефективності навчально-виховного процесу виступають гармонійна єдність таких визначальних чинників, як зміст освіти, особистість

викладача, застосуванні педагогічних технологій та освітнє середовище та гуманізація навчального процесу.

Таким чином, на снові теоретичного аналізу літератури з досліджуваної проблеми і емпіричного дослідження професійних якостей майбутнього юриста ми розробили рекомендації щодо використання результатів дослідження в навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів.

Отже, за результатами дослідження, підтвердилася гіпотеза дослідження, яка полягала у розкритті найважливіших положень педагогіки з урахуванням специфіки правничої діяльності, формуванні професійних якостей майбутнього юриста відповідно до соціально-педагогічних умов та нових підходів до вивчення, дослідження та усвідомлення педагогічного процесу у вищій школі. В ході роботи були визначені, а також повно, об'єктивно і ґрунтовно досліджені процес формування професійних якостей майбутнього юриста у вищому навчальному закладі на підставі розроблених у науці принципів і методів пізнання та розробка системи педагогічних умов для оптимізації навчально-виховного процесу на юридичних факультетах вишів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Ж. М. Професіоналізм юриста як явище європейської культури. *Наук. вісник Київ. нац. ун-ту внутр. справ.* 2006. № 5. С. 34-41.
2. Антоненко Т. Л. Психологічні основи впливу ціннісно-сміслової сфери на професійне становлення майбутнього фахівця. *Педагогіка і психологія.* 2009. № 4. С. 26-37.
3. Атанов Г. О. Теорія діяльнісного навчання : навчальний посібник для вузів. Київ : «Кондор», 2007. 186 с.
4. Бандурка А. М., Тюрина В. А., Федоренко Е. И. Основы психологии и педагогики : учебное пособие. Ростов на Дону : Феникс, 2009. 250 с.
5. Бар'яхтар В. Г., Данилевич А. В. Практичний аспект підготовки студентів у процесі навчання. *Педагогіка і психологія.* 2006. № 1. С. 40-43.
6. Басай В. Д., Зеліско Л. І. Правова культура майбутнього юриста. *Часопис Київського університету права.* 2002. № 3. С. 83-88.
7. Батыршев А. В., Алексеева И. Ю., Майорова Е. В. Диагностика профессионально-важных качеств. Москва; Санкт-Петербург : Питер, 2007. 192 с.
8. Белухин Д. Становление профессионала и рождение профессионализма : учебное пособие. Москва : Московский психолого-социальный институт, 2006. 128 с.
9. Березовин Н. А., Чепиков В. Т., Чеховских М. И. Основы психологии и педагогики : учеб пособие. Минск : Новое знание, 2004. 336 с.
10. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности : учебное пособие для вузов. Москва : Из-во ПЕР СЭ, 2007. 512 с.
11. Большая психологическая энциклопедия: Более 5000 психол. терминов и понятий / авт. кол.: А. Б. Альмуханова и др. Москва : Эскмо, 2007. 544 с.
12. Большой психологический словарь / ред. Б. Мещерянов, В. Зинченко. Санкт-Петербург, 2003. 672 с.

13. Буряк В. Самостійна робота як системоутворюючий елемент навчальної діяльності студентів. *Вища школа*. 2008. № 5. С. 10-24.
14. Варій М. Й., Ортинський В. Л. Основи психології і педагогіки: навч. посібник для вузів. Київ : ЦУЛ, 2007. 376 с.
15. Варій М. Й. Психологія : навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. 2-ге вид. перераб. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 288 с.
16. Васильев В. Л. Юридическая психология : учебник для вузов. 5-е изд., доп. и перераб. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 655 с.
17. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи : методичний посібник для студентів магістратури. Київ : «Центр навч. літ-ри», 2003. 316 с.
18. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: теорія, технологія, практика : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2005. 304 с
19. Галиця О. Психологічні аспекти навчального процесу в юридичних факультетах. *Юридичний журнал*. 2009. № 10. С. 129-133.
20. Головей Л. А. Психология популярных профессий. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 256 с.
21. Головченко В., Потьомкін А. Правові механізми формування правосвідомості студентів. *Право України*. 2006. № 4. С. 100-103.
22. Гребеньков Г. В., Фіолевський Д. П. Юридична етика. Київ : Алерта, 2007. 211 с.
23. Гуненков Д. Поняття «моралі» у світлі сучасного філософського дискурсу. *Вища освіта України*. 2010. № 2. С. 96-104.
24. Демченко Д. І. Професійна підготовка майбутніх фахівців юридичної галуззі на сучасному етапі. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2008. Вип. 50. С. 117-122.
25. Драмарецька Л. Позааудиторна робота зі студентами юридичних факультетів: нетрадиційні форми. *Рідна школа*. 2006. № 5. С. 66-68.
26. Жалинский А. Э. Профессиональная деятельность юриста: Введение в специальность : учеб. пособ. для вузов. Москва : БЕК, 1997. 321 с.

27. Жорнова О. Суб'єктна активність студентів у подієвому вимірі повсякдення. *Вища школа*. 2008. № 9. С. 90-100.
28. Жорнова О. Формування студента як суб'єкта соціокультурної діяльності. *Вища освіта України*. 2007. № 2. С. 90-93.
29. Заболотська О. Формування та розвиток студента як індивідуальності. *Вища освіта України*. 2005. № 2. С. 88-93.
30. Игнатов В. Г., Белоліпецкий В. К., Профессиональная культура и профессионализм государственной службы: контекст истории и современность. Ростов на Дону : Издат центр «МарТ», 2006. 236 с.
31. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 432 с.
32. Кнодель А. В. Педагогіка вищої школи : посібник для магістрів. Київ : Вид. Паливода А.В., 2008. 136 с.
33. Комаров В. Сучасні аспекти модернізації вищої юридичної освіти. *Право України*. 2009. № 1. С. 9-15.
34. Комишан А. І. Визначення освітнього рейтингу курсантів вищих військових навчальних закладів в умовах модульної системи навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2005. 258 с.
35. Коркішко О. Г. До питання професійного статусу майбутнього викладача ВНЗ. *Психолого-педагогічний і соціальний супровід дитинства в освітньому просторі: проблеми та перспективи* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (15 березня 2017 р., м. Слов'янськ). Слов'янськ : ДДПУ, 2017. С. 110-113. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2633/1/Kravchisina%2C%202017%20%281%29.pdf>
36. Курлянд З. Н., Хмельюк Р. І., Осипова Т. Ю. Педагогіка : навчальний посібник. 2-ге вид. перероб. та доп. Харків : «Бурун-Книга», 2009. 304 с.
37. Курлянд З. Н. Формування позитивної Я-концепції майбутнього вчителя. *Наука і освіта*. 2004. № 6–7. С. 149–151.
38. Левитан К. М. Юридическая педагогика : учебник. Москва : Изд-во «Норма», 2007. 432 с.

39. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посібник для вузів. Київ : «Центр учб. літ-ри», 2009. 472 с.
40. Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології. Київ : Т-во «Знання», 2000. 204 с.
41. Педагогіка : хрестоматія / уклад. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. Київ : Знання-Прес, 2003. 704 с.
42. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: збірник наукових праць / Т. І. Сущенко (гол. ред). Запоріжжя : ГУ ЗІДМУ, 2007. Вип. 42. 412 с.
43. Передера О. Деякі з соціально-психологічних передумов формування ідентичності студента в сучасному ВНЗ. *Вища освіта України*. 2008. № 3. С. 84-87.
44. Печериця Т. Особистість – фундаментальне поняття педагогічної науки. *Вища освіта України*. 2006. № 2. С. 116-119.
45. Полякова Г. Вплив освітнього середовища ВНЗ на формування професійної компетентності фахівця. *Вища школа*. 2010. № 10. С. 78-87.
46. Практикум по дидактике и методам обучения / А.В. Хуторской и др. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 204 с.
47. Приходько В., Шевченко С., Ясєв О. Педагогічна технологія формування навчальної діяльності студентів як засіб забезпечення якості вищої освіти. *Вища школа*. 2009. № 6. С. 39-47.
48. Психолого-педагогічні аспекти реалізації сучасних методів навчання у вищій школі : навчальний посібник для вузів / за ред. О. М. Котикової, Г. М. Романової. Київ : КНЕУ, 2007. 528 с.
49. Психологічна енциклопедія / упоряд. О. М. Степанов. Київ : 2006. 424 с.
50. Реан А. А., Бордовская Н. В., Розум С. И. Психология и педагогика. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 432 с.
51. Резник С. Д., Шомина И. А. Студент вуза технологии обучения и профессиональной карьеры : учеб. пособие для вузов. Москва : «Инфра-М», 2010. 480 с.

52. Романенко О. В. Методи психолого-педагогічного впливу на студентів залежно від індивідуальних властивостей особистості. *Юридична психологія та педагогіка*. 2011. № 2 (8). С. 30-37.
53. Романова Е. С. Психология популярных профессий: психологический анализ и профиориаммы. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 460 с.
54. Рябченко В. Деякі концептуальні проблеми навчання і виховання студентів у сучасних вищих навчальних закладах України. *Вища освіта України*. 2005. № 3. С. 40-45.
55. Савіщенко В. М. Педагогічні умови формування професійно значущих якостей майбутнього юриста. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки* : зб. наук. праць. Запоріжжя, 2007. Вип. 47. С. 283-288.
56. Семенова А. В., Гурін Р. С., Осипова Т. Ю. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 319 с.
57. Сердюк. О. Методологічні засади моделювання особистісно орієнтованої навчальної діяльності у вищій школі України. *Вища освіта України*. 2005. № 1. С. 60-65.
58. Скакун О. Ф. Юридическая деонтология : учебник для вузов. 2-е изд., с измен. и доп. Харьков : «Еспада», 2006. 384 с.
59. Сливка С. С. Правнича деонтологія : підручник. Київ : Атіка, 1999. 336 с.
60. Соколов Н. Я. Юридическая профессия: понятие, сущность и содержание. *Государство и право*. 2004. № 9. С. 22-30.
61. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 520 с.
62. Тацій В. Проблеми вищої юридичної освіти в Україні: нові виклики сучасних реалій. *Право України*. 2009. № 1. С. 4-9.
63. Твоя профессия – юрист : учебное пособие для профессиональной ориентации / под. ред. С. Я. Казанцева. Москва : Академия, 2005. 256 с.
64. Тимошенко О. Особистісна спрямованість освіти як відповідь на виклики глобалізації. *Вища освіта України*. 2009. № 1. С. 67-72.

65. Токарська А. Культура ділового мовлення юристів: стан і проблеми. *Право України*. Київ, 1999. № 11. С. 58-60.
66. Укоров И. В. Профессия – юрист. Москва, Ростов-на-Дону, 1999. 416 с.
67. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. 2-ге вид., доп. Київ : Академвидав, 2010. 456 с.
68. Фонарёв А. Р. Психология становления и развития профессионала : учеб. пособие. Москва; Воронеж, 2005. 240 с.
69. Чемеріс І. В. Нові вимоги до спеціаліста: поняття компетентності і компетенції. *Вища освіта України*. 2006. № 2. С. 84-87.
70. Шадрін Є. В. Вплив індивідуально-психологічних та особистісних відмінностей на формування особистості курсанта вищих навчальних закладів МВС України. *Юридична психологія та педагогіка*. 2010. № 1. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Juftp/2010_1/shadrin.htm.
71. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека : учебное пособие. 2-е изд. Москва : Логос, 1996. 320 с.
72. Штатке К. Студенты. Становление личности. Москва : Прогресс, 1982. 135 с.
73. Юридична деонтологія : підручник / В. Д. Ткаченко та ін. Харків : Одиссей. 2006. 256 с.
74. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / О. Ф. Скакун и др. Харьков : Эспада, 2007. 545 с.
75. Яворська Г. Х. Педагогіка для правників : навч. посібник. Київ : Знання, 2004. 336 с.
76. Яковлев Ю. В., Билык П. П. Юридическая деонтология. Харьков : Одиссей, 2005. 12 с.

Додаток А

Анкета для студентів

Оцените значение каждого из ниже перечисленных индивидуально-психологических свойств для своего вида деятельности	«2» Если данное свойство совершенно необходимо для успешной работы по выбранной специальности	«1» Если оно желательно	«0» Если оно безразлично
1. Способность длительное время сохранять устойчивое внимание, несмотря на усталость и постоянные раздражители.			
2. Умение распределить внимание при выполнении нескольких действий, функций задач.			
3. Способность сосредоточить в течении достаточно длительного периода времени внимание на одном предмете.			
4. Способность быстро переключать внимание с одного вида деятельности на другой.			
5. Способность вести наблюдения за большим количеством переменных исследуемого объекта одновременно.			
6. Умение подмечать незначительные изменения в исследуемом объекте.			
7. Умение выбирать при наблюдении материал, необходимый для разрешения данной проблемы.			
8. Тонкая наблюдательность по отношению к духовной жизни человека.			
9. Способность к самонаблюдению.			
10. Способность подмечать изменения в окружающей обстановке, не сосредотачивая сознательно на них внимание.			
11. Способность тут же точно передать раз прочитанное.			
12. Способность тут же точно передать раз услышанное.			
13. Способность легко запоминать словесно-логический материал (термины, даты, цифры).			
14. Способность легко запоминать наглядно-образный материал (планы, схемы, изображения, графики).			
15. Способность к произвольному запоминанию материала.			
16. Способность в течении длительного времени			

удерживать в памяти большое количество материала.			
17. Особая память на внешность и поведение человека.			
18. Способность точно воспроизводить материал в нужный момент.			
19. Способность к узнаванию факта, явления по малому количеству признаков.			
20. Способность к избирательному воспроизведению нужного в данный момент материала.			
21. Согласованность движений с процессами восприятия.			
22. Устойчивость к статическим нагрузкам.			
23. Способность к быстрдействию в условиях дефицита времени.			
24. Быстрая реакция на неожиданное слуховое впечатление посредством определённых движений.			
25. Красивый почерк.			
26. Согласованность одновременных движений рук и ног в различных сочетаниях (синхронные, последовательные, разнотипные).			
27. Быстрая реакция на внезапные зрительные впечатления посредством определённых движений.			
28. Быстрота и точность пальцев рук.			
29. Пластичность и выразительность движений.			
30. Умение быстро записывать.			
31. Умение узнавать и различать различные цвета.			
32. Глазомерное определение расстояний, углов, размеров.			
33. Способность к различению звуков по громкости, высоте, тембру.			
34. Способность к различению перепадов температуры.			
35. Способность к быстрому распознаванию небольших отклонений от заданной формы.			
36. Способность наглядно представлять себе новое, ранее не встречающееся в опыте, или старое, но в новых условиях.			
37. Способность прогнозировать учёт событий с учётом их вероятности.			
38. Способность находить новые и необычные решения.			
39. Умение видеть несколько возможных путей и мысленно выбирать наиболее эффективный.			
40. Способность к переводу образа из одной модальности в другую, к воссозданию образа по словесному описанию.			
41. Способность рассматривать проблему с нескольких различных точек зрения.			
42. Аргументированность критического анализа.			

43. Способность схватить суть основных взаимосвязей, присущих проблеме.			
44. Способность отбросить обычные, стандартные методы и решения, ставшие негодными, и искать новые, оригинальные решения.			
45. Умения выбирать из большого объёма информации ту, которая необходима для решения данной задачи.			
46. Умение делать вывод из противоречивой информации.			
47. Чутьё к наличию проблемы там, где кажется, что всё уже решено.			
48. Способность видеть дальше непосредственно данного и очевидного.			
49. Умение определять характер информации, недостающей для принятия решения.			
50. Способность принять правильное решение при недостатке необходимой информации или отсутствии времени на её осмысливание.			
51. Постоянство хорошего настроения.			
52. Эмоциональная устойчивость при принятии ответственных решений.			
53. Умение найти привлекательные стороны в любой работе.			
54. Увлеченность поиском решения вопроса.			
55. Способность переживать то, что переживают и чувствуют другие.			
56. Уравновешенность, самообладание при конфликтах.			
57. Способность передавать людям своё настроение, эмоциональный заряд.			
58. Быстрая адаптация к новым условиям.			
59. Умение заставить себя делать неинтересную, но необходимую работу.			
60. Умение отстаивать свою точку зрения.			
61. Умение повиноваться, в точности исполнять предписания.			
62. Способность к длительной умственной работе без ухудшения качества и снижения темпа.			
63. Упорство в преодолении возникающих трудностей.			
64. Способность к длительному сохранению высокой активности (энергичность).			
65. Малая внушаемость, способность не поддаваться влиянию, особенно со стороны авторитетных лиц.			
66. Способность брать на себя ответственность в сложных ситуациях.			
67. Способность объективно оценивать свои достижения, силы, возможности.			
68. Сохранение собранности в условиях,			

стимулирующих возбуждение.			
69. Умение давать чёткие, ясные формулировки при сжатом изложении мысли (при ответах и постановке вопроса).			
70. Умение связно и логично излагать свои мысли в развёрнутой форме (отчёт, доклад, выступление).			
71. Умение вести научную беседу, спор, диалог, аргументировать, доказывать свою точку зрения.			
72. Сильный и выносливый голос.			
73. Отсутствие дефектов речи, хорошая дикция.			
74. Способность произвольной передачи своих представлений или чувств с помощью жестов, мимики, изменения голоса.			
75. Способность понимать подтекст речи (иронию, шутку).			
76. Умение вести деловую беседу, переговоры.			
77. Умение доходчиво довести до слушателя свои мысли и намерения.			
78. Способность быстро найти нужный тон, целесообразную форму общения в зависимости от психологического состояния и индивидуальных особенностей собеседника.			
79. Способность к быстрому установлению контактов с новыми людьми.			
80. Способность располагать к себе людей, вызывать у них доверие.			
81. Способность разумно сочетать деловые и личные контакты с окружающими.			
82. Умение согласовывать свои действия с действиями других лиц.			
83. Умение дать объективную оценку действиям других людей.			